

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Херсонський державний університет

Педагогічний факультет

Кафедра спеціальної освіти

**ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ З
ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студентка II курсу

06–213 М групи

Спеціальності: 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми: Спеціальна освіта

Михайличенко Наталія Миколаївна

Керівник: д.п.н., професор Яковлева С.Д.

Рецензент: доц. Полєвікова О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи вивчення гендерної ідентичності у дітей підліткового віку	4
1.1. Феномен гендерної ідентичності в психолого-педагогічних дослідженнях	7
1.2. Формування гендерної ідентичності в процесі соціалізації дітей	15
1.3. Становлення гендерної ідентичності в підлітковому віці.....	18
1.4. Особливості становлення гендерної ідентичності у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом	23
РОЗДІЛ 2. Діагностика сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом	27
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження	27
2.2. Результати дослідження структурних компонентів гендерної ідентичності підлітків з інтелектуальними вадами	31
РОЗДІЛ 3. Організація та зміст засобів формування та корекції гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом	40
3.1. Організація корекційної роботи по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом	40
3.2. Динаміка стану сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом.....	46
3.3. Рекомендація по оптимізації рівня свідомості себе як представника статі підлітків з порушеним інтелектом.....	50
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	
Додаток А. Бланк бесіди діагностичного дослідження усвідомлення себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом.....	61

Додаток Б. Вправи і форми роботи по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом	62
Додаток В. Конспект колекційного заняття по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом	66
Додаток Г. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	68

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення психолого-педагогічної науки найбільш актуальними для вивчення є питання, які стосуються процесів соціальної адаптації та самореалізації особистості з порушеним інтелектом. Серед них важливе місце займають питання усвідомлення себе як представника статі, статевої ідентичності. Сформованість даного компонента в структурі особистості є важливим показником соціальної та особистісної зрілості людини.

Проблема усвідомлення себе як представника статі розглядається в рамках психології статі та гендеру і тісно пов'язана з вивченням самосвідомості і Я-концепції особистості.

В психолого-педагогічній літературі в рамках вивчення статевої самосвідомості застосуються терміни «усвідомлення себе як представника статі» або «гендерна ідентичність». Науковці визначають гендерну ідентичність як аспект статевої самосвідомості, що описує переживання себе як представника певної статі, або переживання своєї співвіднесеності з певними характеристиками статі [23].

Становлення гендерної ідентичності починається з самого народження. Особливо значущим віковим періодом формування ідентичності є підлітковий та юнацький вік. Найбільш важливими на цих вікових етапах набуває процес становлення моральних переконань. У підлітковому віці змінюються інтереси, прихильності, система цінностей, пріоритетними стають області міжособистісного спілкування, професійного вибору, особливого значення набуває зміна ідентифікаційних образів. Становлення гендерної ідентичності підлітка базується на відтворенні домінуючої гендерної культури як основи соціалізації особистості [20, 30, 33, 53].

Найбільш актуальним стає вивчення компонентів гендерної ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом. Саме в цьому віці відбувається становлення особистості, вдосконалюється самопізнання.

Тому особливий розвиток даних компонентів в умовах дизонтогенезу привертає велику увагу науковців в галузі спеціальної педагогіки та психології.

Вивченням питань статевого самовизначення у підлітків з порушеним інтелектом займалися такі вчені як Ісаєв Д.Н., Шипіцина Л.М., Левицький В.Е, Бастун Н.А., Лукомська С.О., Білопольська Н.Л.

Характерним при порушеному розвитку інтелекту у підлітків є специфіка в психічному і особистісному розвитку, яка проявляється і в особливостях статевої самосвідомості. Тому її компоненти в даному випадку, формуються частково. Дані особливості є фактором, який ускладнює процес соціальної адаптації та самореалізації учнів старших класів спеціальної школи. Виховання хлопців та дівчат повинно спиратись не на жорсткі стандарти статевих відмінностей, а на потенціал партнерських стосунків.

Нажаль, незважаючи на інтерес дослідників до проблеми гендерної ідентичності, залишається недостатньо розробленим і освітленим в психолого-педагогічній літературі методичний аспект вирішення проблем формування гендерної ідентичності у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0119U101727).

Мета дослідження – проаналізувати особливості формування гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом; обґрунтувати та апробувати зміст діагностичних методик з дослідження гендерної ідентичності підлітків з вадами інтелекту.

Для реалізації поставленої мети було поставлено наступні завдання:

- 1) проаналізувати за літературними джерелами особливості формування гендерної ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом;
- 2) підібрати методи діагностики гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом;
- 3) дослідити стан сформованості гендерної ідентичності у підлітків з вадами інтелекту.

Об'єкт дослідження – гендерна ідентичність підлітків з порушеним інтелектом.

Предмет дослідження – діагностика сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом.

Для вирішення поставлених завдань були використані наступні *методи дослідження*: аналіз і узагальнення теоретичних положень за літературними джерелами, спостереження, тестування, констатуючий педагогічний експеримент.

Наукова новизна одержаних результатів. В кваліфікаційній роботі отримали подальший розвиток уявлення про особливості формування гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом.

Практичне значення: Здійснено підбір та апробацію методів, спрямованих на діагностику сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом. Результати дослідження можуть використовуватися у спеціальних та загальноосвітніх навчальних закладах освіти при організації та проведенні корекційно-розвивальної роботи з підлітками з порушеним інтелектом.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота викладена на 67 сторінках друкованого тексту і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 назв) та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Феномен ґендерної ідентичності в психолого-педагогічних дослідженнях

Дослідження ідентичності в зарубіжній психології здійснювалось в теоретичних напрямках протягом певного часу, де базовими категоріями виступало поняття «ідентичність», яке ввів Е.Еріксон та Дж.Г. Мід.

Ідентичність являє собою динамічну особистісну структуру, процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», яке виникає шляхом еґо-синтезу і ресинтезу протягом дитинства і об'єднує конституціональні задатки, базові потреби, здібності, ролію Почуття ідентичності супроводжується відчуттям цілісності і усвідомленістю свого життя, упевненістю в зовнішньому схвалення. Ідентичності, як процес, заснований на сприйнятті себе в часі і просторі, а також на сприйнятті того, як інші визнають цю тотожність [28, 47, 53].

Еріксон Е. визначає три рівні ідентичності: індивідний, особистісний, соціальний. Індивідний рівень ідентичності це результат свідомості людини уявлення про себе як про відносно незмінний фізичний образ, темперамент, досвід минулого і планування майбутнього. Особистісний рівень ідентичності це відчуття людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду та його усвідомлення, з набуттям розумових і творчих здібностей, з великою кількістю можливостей для їх реалізації в соціально-рольовій поведінці [52].

Соціальний рівень ідентичності – особистісний конструкт, який відображає тотожність внутрішнього стану особистості з соціальним середовищем, сприяє процесу Я-категоризації. Форми категоризації за

Абрамовою С.В. пов'язані з суб'єктом сприйняття, його знанням про світ, з його особистим досвідом, який формується на основі та за зразком соціального [1].

В психології уявлення про ідентичності досліджувались в межах понять «самосвідомість» та «самовідношення». Такі видатні науковці як Виготський Л.С., Кон І.С., Леонтьєв О.М, Столін В.В., в своїх працях використовують такі психологічні категорії як «Я-концепція», «Я-образ», «само відношення», «самооцінка».

Я-концепція – це відносно стала, свідомо система уявлення особистості про себе на основі яких вона відноситься до себе та будує свою взаємодію з іншими. Я-концепція включає в себе самооцінку, рівень домагань, самовідношення. Роджерс К. вважає, що когнітивною стороною Я-концепції виступає Я-реальне та Я-ідеальне.

Поняття образу є центральним в психології. Образи відображають об'єктивну реальність та є замістом психіки суб'єкта. Ситников В.Л. вважає, що Я-образ це сукупність характеристик (поведінкових, діяльнісних, соціальних і т.д) значимість яких, може змінюватись в залежності від соціальних умов та психічного стану. Усвідомлення особистістю своїх особливостей змінює її самооцінку, рівень домагань та відповідно ідентичність [45, 46].

Самооцінка відноситься до центральних утворень особистості, її ядра, і в значній мірі визначає соціальну адаптацію та дезадаптацію особистості та є регулятором її поведінки та діяльності. Самооцінка впливає на ефективність діяльності особистості, її розвиток, міжособистісні відносини і є структурним компонентом Я-образу.

Антонова Н.В. визначає ідентичність як динамічну структуру, яка пов'язана з біологічним і соціальним контекстом життя людини, елементом якого є самовизначення [2].

Кселовські Р. визначає три типа ідентичності: відкритий, який передбачає наявність вибору в прийнятті рішень, закритий -

характеризується згодою з наявними рішеннями без розгляду будь-яких альтернатив, дифузний - відсутність рішень.

Еріксон Е. вважає, що становлення і формування ідентичності на основі особистості, яка розвивається є значущим інтегративним критерієм її психічного здоров'я та особистісної зрілості [53].

Проблема гендерних досліджень ідентичності на сьогоднішній день залишається маловивченою. У науковій літературі рівнозначно вживаються поняття як гендерної, так і статевої теорії.

У роботах таких науковців як Коломенський Я.Л., Кон І.С., які присвячені вивченню гендерної ідентичності підлітків, використовуються такі терміни як біологічна стать, психологічна стать, психічна стать, статева ідентичність, статево рольові стереотипи, статево рольові відносини [29, 30].

При дослідженні феномену гендерної ідентичності, ми здійснили аналіз суміжних понять. Так Столлер Р. та Моун Дж були чинна першими, які запропонували розвести поняття «стать» та «гендер». Вони вважають, що «гендер» це культурний і психологічний термін, який відноситься до кількості мужності або жіночості у людини. У нормального чоловіка переважає мужність, а у нормальної жінки - жіночість.

У психології стать характеризують як комплекс тілесних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка або жінку.

Головіна С.Ю. виділяє біологічну, психічну, психологічну та соціальну стать. З біологічної точки зору виділяють наступні рівні статевої організації людини:

- генетична стать (певний набір генів);
- гонадна стать (наявність характерних для кожної статі залоз внутрішньої секреції). На рівні гонадної статі, генітальної підсистеми визначають чітке ділення на дві протилежні форми статевої організації –

чоловічі та жіночі статеві органи, які виконують різні репродуктивні функції;

- морфологічна стать – розрізнення в тілесних характеристиках, будові та функціях;

- церебральна стать визначає диференціацію мозку під впливом гормону тестостерона. Генетичні, ендокринні і церебральні складові статі визначають не психологічну відмінність між чоловіками і жінками, а рівень психічної та рухової активності.

Психічна стать розуміється як комплекс психічних, психологічних і поведінкових характеристик, які відрізняють чоловіка від жінки. Це поняття застосовується для ідентифікації чоловіків і жінок за їх поведінкою і психологічними особливостями. У більш вузькому розумінні зміст поняття психічна стать – це стать, в якій людина сама себе відчуває та усвідомлює, тобто це стать самоідентифікації. Психічна стать індивіда не завжди збігається з біологічною статтю, зі статтю виховання, із соціальною або з паспортною статтю. Така розбіжність може служити детермінантою транссексуальності або трансгендерності (трансгендери - індивіди, які почуваються представниками іншої статі, ніж вроджений біологічний) [8].

Психологічна стать - характеристика індивіда за критерієм відповідності його поведінки маскулінної або фемінінної статевої ролі. Бути чоловіком або жінкою в психологічному плані означає суб'єктивну впевненість в тому, що кожен представник тієї чи іншої біологічної статі володіє специфічними особистісними і поведінковими характеристиками, які відповідають цій статі.

Соціальна стать - це онтогенетичний комплекс біологічних, соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують особистий, соціальний і правовий статус чоловіка або жінки [8, 27, 37].

Поняття «гендер» є міждисциплінарним і розглядається з позиції різних наук і напрямків (соціології гендеру, гендерної психології, постфемінізму і т.д.). Виникнення цього поняття обумовлено появою феміністської теорії. У філософії поняття «гендер» визначається як термін, введений феміністами з метою виділення соціального аспекту відмінності статі.

Отже, гендер – це система культурних символів, значень, норм, які привласнюються певній статі. Він є соціальним конструктом, що має свою культурну схильність, і позначає соціальні уявлення про розбіжності статей, їх призначення і ролі в суспільстві. Гендер вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які суспільство пропонує чоловікам і жінкам на підставі їх статевих відмінностей. Саме це згодом зумовлює приписування психологічних рис особистості з метою закріплення за нею соціального статусу і обмеження в системі гендерних відносин [26].

Термін «статева ідентичність» використовують дослідники біологізаторського напрямку, згідно якого «жіноче» або «чоловіче» в особистості біологічно детермінована ознака.

В рамках психоаналізу Тайсон Ф. та Тайсон Р. пропонують розрізнити поняття «статева ідентичність», «статоворольова ідентичність» та «сексуальна орієнтація».

Статева ідентичність це усвідомлення особистістю своєї статевої приналежності, переживання своєї маскулінності або фемінінності, готовність до виконання певних статевих ролей. Статева ідентичність є одним з аспектів особистісної ідентичності і ґрунтується на принципі наслідування батькам. Статева ідентичність формується на основі обумовлених статтю несвідомих взаємодій між батьками та дитиною. Біологічна стать дитини спонукає батьків до певного стилю взаємодії, в якому відображені позиції батьків по відношенню до дитини чоловічої або жіночої статі [19].

Статеву ідентичність можна розглядати і як стадіальний процес. Перша стадія це усвідомлення приналежності до певної статі, єдність свідомості і поведінки особистості. Друга стадія - статево-рольова ідентичність розуміється як знання і засвоєння ролей чоловіка та жінки [29].

В свою чергу сексуальна ідентичність характеризується особливостями самосприйняття та самоуявлення людини в контексті її сексуальної поведінки в структурі гендерної ідентичності [22].

Гендерна ідентичність є не просто структурним компонентом гендеру, а й складним системним конструктом, який пов'язаний з усіма особистісно-прийнятими образами Я. Це складне інтегративне поліфункціональне особистісне утворення, яке включає в себе біологічні, соціальні та психологічні аспекти, що обумовлюють відповідні статові форми поведінки.

Гендерна ідентичність є базовою структурою соціальної ідентичності, яка характеризує особистість з точки зору її належності до чоловічої або жіночої групи, має особистісний компонент, залежить від соціокультурної ситуації розвитку особистості, здатна змінювати свою спрямованість і зміст.

Поняття «гендерна ідентичність» ввів Дж.Мані для характеристики внутрішнього стану особистості з точки зору відчуття себе представником певної статі, а також для підтвердження значення соціально-культурних чинників у формуванні психологічного статі.

На сьогодні у зарубіжній та вітчизняній психології сьогодні акцентується увага не стільки на соціальному конструюванні гендерної ідентичності, скільки на тому, що гендерна ідентичність - це результат складної взаємодії організмичних, соціальних і психологічних (особистісних) факторів. В процесі становлення і реалізації гендерної ідентичності посилюється регулююча і змістоутворююча роль самої

особистості. Гендерна ідентичність як складова соціальної ідентичності має свою структуру і зміст. В її структуру входять три рівні:

1. Базова ідентичність – співвідношення особистості з альтернативними уявленнями про маскулінність та фемінінність;

2. Рольова ідентичність - співвідношення поведінки і переживань особистості з існуючими в даній культурі статоворольовими стереотипами;

3. Персональна ідентичність характеризується співвідношенням особистості з маскулінністю та фемінінністю в контексті індивідуального досвіду міжособистісного спілкування [19, 20].

Відповідно до проведеного теоретичного аналізу, гендерна ідентичність як структурне утворення включає в себе такі компоненти як емоційний, когнітивний та поведінковий.

Емоційний, полягає в розширенні кола переживань, збагаченні внутрішнього досвіду. Це один з перших проявів емоційної прихильності до іншої людини та усвідомлення своєї приналежності до певної статі.

Когнітивний це процес пізнання особистістю навколишнього світу.

Поведінковий це механізм ідентичності забезпечує взаємний зв'язок індивідів у соціальній групі.

Формування гендерної ідентичності відбувається в процесі комунікації і соціалізації, в контексті дитячо-батьківських відносин. Процес соціалізації впливає на вроджену схильність до вибору виду діяльності, ігор, іграшок, характерних для певної статі, та обумовлюється не тільки вихованням, а й зв'язком з генетичними особливостями. Конструювання гендерної ідентичності - це засвоєння особистістю культурних норм певного гендеру, а також реалізація внутрішніх задумів та потреб особистості на певних етапах вікового і професійного розвитку.

Поняття «гендерна ідентичність» безпосередньо взаємопов'язане з поняттями «андрогенність», «маскулінність», «фемінність».

Андрогенність - це наявність у індивіда певного співвідношення маскулінних і фемінних рис з високим рівнем їх прояву.

Маскулінність представляє собою комплекс поведінкових та психічних характеристик, властивостей та особливостей, що обумовлюють соціальні відношення в групі, які об'єднанні за ознакою чоловічої статі. Чоловічу поведінку пов'язують з біологічно обумовленими факторами. Більш високий рівень, на відміну від жінок, обміну речовин робить хлопців фізично більш енергійними та активними [5, 16, 34].

Сьогодні в суспільстві відбуваються зміни соціальних умов. Багато соціально значущих рис особистості вважаються гендерно-нейтральними. Перевага в сучасному світі мають найбільш розумні і креативні чоловіки, їх соціальні досягнення забезпечують їм більш високий статус. Отже, для аналізу проявів маскулінності необхідно враховувати об'єктивні соціально-структурні зрушення, їх переломлення в культурі, в стереотипах і нормах маскулінності.

Фемінність - характеристики, які пов'язані з жіночою статтю. Це характерні форми поведінки, які суспільство очікує від жінки. Традиційно вважалося, що фемінність біологічно обумовлена. Жінкам притаманні такі риси як пасивність, чуйність, м'якість, турботливість, емоційність [5, 16, 34].

Теоретичний аналіз показав, що андрогенність, маскулінність і фемінність в сучасному суспільстві змінюються й залежать від соціокультурних умов. Поведінкові особливості проявів мужності і жіночності у підлітків можуть бути обумовлені сформованими гендерними стереотипами.

За Еріксоном, в підлітковому віці особистість перебуває в стані внутрішньоособистісного конфлікту. Перед підлітком стоїть завдання

усвідомлення численних образів себе, наявних у нього (хлопчика, дівчинки, сина, дочки, учня та ін.), та на підставі цих знань їх інтегрування в особистісну ідентичність [53].

Процес засвоєння дитиною норм, правил поведінки залежить від механізмів заохочення і осуду. В психології виділяють чотири основні типи формування дорослими гендерної ролі дитини. Перший це соціалізація через маніпуляцію: діти привчаються дивитись на себе очима батьків. Вербальна апеляція підсилює дію маніпулятивного процесу («ти моя красуня»), це другий тип. До третього типу відносять каналізацію, тобто направлення уваги дитини на певні об'єкти, наприклад, іграшки, які відповідають його статі. І останній четвертий це демонстрація. Демонстрація діяльності виражається в тому, що від дівчат частіше вимагають допомоги в хатніх справах. Дівчат вчать вести себе як мама, а хлопців як тато.

Після проведення аналізу психолого-педагогічної літератури ми дійшли висновку, що формування гендерної ідентичності як засвоєння соціальних моделей поведінки, спочатку здійснюється під контролем дорослих, а далі - найближчого оточення дитини – однолітків [12, 34, 49].

1.2. Формування гендерної ідентичності в процесі соціалізації дітей підліткового віку

У процесі соціалізації людина набуває якостей, цінностей, переконань, форм поведінки, які схвалені суспільством та необхідні їй для нормальної життєдіяльності. Процес засвоєння цінностей, переконань, норм, правил, ідеалів інтеріоризується особистістю і формує її поведінку. Процес гендерної соціалізації починається з моменту народження дитини та складає найбільш стійку стрижневу структуру його самосвідомості, яка змінюється з віком. Провідними інститутами

гендерної соціалізації є сім'я (батьки, брати, сестри, бабусі, дідусі), однолітки, школа, засоби масової інформації. Психологічними механізмами гендерної соціалізації є процеси ідентифікації, соціального підкріплення, усвідомлення і розуміння гендерно-статевої ролі, конструювання гендерних схем, а також соціальні очікування. З раннього дитинства у дітей, в залежності від статі, формуються і закріплюються якості особистості, які відповідають нормативним уявленням про маскулітність-фемінітність: у хлопчиків це активність, наполегливість, кмітливість, впевненість в собі, у дівчаток - поступливість, пасивність, залежність. В основі психологічного механізму гендерної соціалізації лежить система образів: образів-еталонів, образів-орієнтирів, образів-відображень і образів-ідей чоловіків і жінок різного віку. Ідентифікація особистості обумовлена взаємодією і активним впливом наступних груп образів:

1. Образи-ідеї людей своєї та протилежної статі: образи дорослих своєї і протилежної статі.

2. Образи-орієнтири: образи-перспективи (образи старших дітей) своєї та протилежної статі; образи-ретроспекції (образи молодших дітей) своєї та протилежної статі.

3. Образи-відображення: образи однолітків своєї і протилежної статі; образи «Я» людей своєї і протилежної статі [11, 15, 31].

Взаємодія образів «Я» обумовлює процеси ідентифікації, соціального підкріплення, усвідомлення гендерно-статевої соціальної ролі, соціальних очікувань. Система образів виконує орієнтовно-коректувальну функцію, в результаті чого відбувається пошук і закріплення найбільш адекватних форм поведінки, утворюється система гендерних пріоритетів.

В процесі гендерної ідентифікації діти, по досягненню гендерної константності, починають усвідомлювати свою приналежність до певної статі і вибирають відповідні форми поведінки. Крайг Г. зазначає, що

поведінка дітей в грі, навіть при виконанні однієї і тієї самої ролі, відрізняється в залежності від того, з ким (з хлопчиком або дівчинкою), грають діти. Хлопчики більш схильні наслідувати поведінку інших хлопчиків, ніж дівчаток [50].

Описуючи динаміку становлення ідентичності Кон І.С., говорить про те, що дитина спочатку засвоює уявлення про статеву ідентичності, про те, що означає бути чоловіком або жінкою, потім визначає себе як хлопчика чи дівчинку, після чого намагається узгодити власну поведінку з уявленнями про свою гендерну ідентичності [30].

Як зазначає Колберг Л, для становлення статевої ідентичності великого значення набуває рівень інтелектуального розвитку. Пізнавальна сторона процесу ідентифікації полягає в усвідомленні дитиною, що означає бути чоловіком або жінкою, потім у визначенні, хто вона є, і узгодження своєї поведінки з уявленнями про чоловіка або жінку.

Важливу роль в процесі ідентифікації грає емоційний інтимний зв'язок між дитиною і батьками. Жіночі манери, жести і способи взаємодії проявляються у дівчинки ще до того, як вона починає ходити, що вказує на раннє формування первинного відчуття жіночності і на ранній початок жіночої статевої ідентифікації. Формування гендерних схем відбувається у дитини в перші роки життя, діти починають називати себе хлопчиком або дівчинкою в ранньому віці (від 2 до 5 років); до 6-7 років вони досягають константності статі. Виражена ідентифікація з батьками тієї чи іншої статі у хлопчиків відбувається у віці 5-7 років, а у дівчаток - у віці 3-8 років. Успішність ідентифікації залежить від компетентності та значущості батьків по відношенню до дітей, а також від наявності в сім'ї ідентичної їх статі члена прабатьківської сім'ї (дідуся для хлопчиків і бабусі для дівчаток) [38].

Формування статевої ідентифікації у дитини триває в проміжку від 2 до 7 років. Воно проявляється в статевій диференціації, активності,

установках дітей, у виборі рольових ігор. До 7-ми річного віку, статеві ідентичність сформована практично у всіх дітей, в її основі лежать зовнішні статеві ознаки (ім'я, одяг, зачіска). Подальший процес гендерної соціалізації дитини відбувається в школі. Процес ідентифікації припиняється в період з 10 років у хлопчиків та з 9 років у дівчаток, що відображає зростаючу особистісну автономію молодшого школяра. Завершення формування статевої ідентичності відбувається в підлітковому і юнацькому віці. У дівчат різко посилюється інтерес до своєї зовнішності, потреба подобатися, а у юнаків виникає фетишизація сили і мужності [32, 38].

1.3. Становлення гендерної ідентичності в підлітковому віці

Підлітковий вік є найважчим і найскладнішим з усіх вікових періодів розвитку особистості. Разом з цим, це найвідповідальніший період, оскільки саме на цьому віковому етапі складаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе і до суспільства.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток особистості. Вони стосуються фізіологічних особливостей організму, відносин, що складаються у дітей підліткового віку з дорослими людьми і однолітками, рівня розвитку пізнавальних процесів, інтелекту і здібностей. У всьому цьому відбувається перехід від дитинства до дорослості [7, 35].

У дитинстві у людини складаються перші уявлення про себе, формується самосвідомість. Вже в дошкільному віці дитина ідентифікує себе з певною статтю і усвідомлює свою роль. Формування статевої ідентифікації пов'язано з розвитком самосвідомості особистості.

Первинна статева ідентичність починає формуватись у віці від 1,5 до 3 років. Діти до 3 років не тільки правильно розрізняють стать оточуючих людей, а й висувають вимоги до них в залежності від статі. До 2 років хлопчики і дівчатка вибирають відповідно до їх статі ігри та іграшки. Формування ідентифікації у дитини залежить від інтелектуального рівня і від особистісних особливостей. Вже в дошкільному віці складаються певні знання про зміну соціальних ролей. У грі діти приміряють на себе ролі мами і тата, вихователя, водія, няні. Спілкуючись з дорослими, вони дізнаються, що спочатку були немовлятами, а тепер ростуть і будуть змінюватися фізично та рольовому плані [26, 35].

Краківський А. П. вважає, що внаслідок фізіологічних змін дівчаток і хлопчиків, змінюються їх вищі психічні функції, інтереси, цінності, погляди на життя. Так у дівчат статеве дозрівання відбувається в період від 9 до 16 років. В цей час під впливом гормонів гіпофіза інтенсивно виділяються статеві гормони, завдяки яким розвиваються жіночі вторинні ознаки: молочні залози, волосяний покрив, інтенсивно росте скелет і м'язи, розширюються тазові кістки, плечі стають вузькими.

У хлопчиків статеве дозрівання відбувається в період від 11 до 18 років. Першими ознаками статевого дозрівання є: зростання і зміна статевих органів, поява волосяного покриву, початок функціонування потових залоз, проблеми зі шкірою на обличчі, формується чоловіча фігура - плечі широкі і вузький таз, змінюється голос. Цей період називають мутацією [42, С.20].

Якщо говорити про поведінку, то дівчата рівняються на своїх мам, жінок-вчителів, старших сестер. В цей же час виникають перші установки про майбутнє: хтось вважає, що сенс життя жінки - народити дитину і виховати його, інші - потрібно будувати кар'єру і займатися собою. Незабаром дівчинка-підліток хоче отримати авторитет своїх подруг-однолітків. Вони починають фарбувати вії, губи, надягати спідниці і прикраси. Тобто відповідати сучасним вимогам. Завдяки такій

зміні в поведінці, дівчата починають подобатися хлопцям, виникає перше кохання.

Для хлопчика головне показати, що він вміє, наскільки розумний і хоробрий. Йому важливо отримати авторитет своїх друзів, братів, бути кращим за всіх. Пізніше, коли він відчуває свою силу і впевненість, він хоче отримати схвалення від дівчини, яка йому подобається.

Для розвитку особистості в підлітковому періоді головним є визначення гендерної ідентичності. Від взаємин дітей з батьками залежить успішність його гендерної соціалізації. В процесі гендерної соціалізації в дитинстві важливими механізмами є наслідування і ідентифікація з батьками своєї статі. Хлопчики, які оточені жіночим колективом, легко переймають тип поведінки, невластивий майбутнім чоловікам. У дівчаток емоційна і фізична ізоляція від мами, відсутність ніжності в дитинстві призводять до невластивих жінкам грубості, відсутності материнської турботи та емпатії. Таким чином, спостерігаємо парадоксальну ситуацію: хлопчики з фемінними рисами особистості виявляються інфантильними, залежними, з недоліком витривалості, рішучості, сили, а дівчатка з високим рівнем маскулінності, з нескромністю, грубістю і нетерпінням. Нугаєва О.Г. відзначає той факт, що батьки і дорослі повинні заохочувати хлопчиків за прояв маскулінних рис, а дівчаток заохочувати за фемінну поведінку. Таке відношення дорослих в родині дає позитивне підкріплення для формування поведінки підлітків певної статі [11, 44].

Нереалізована потреба в любові призводить до емоційної залежності від матері і блокує особистісне зростання жінки. Кемпбелл Р. вказує на той факт, що у батьків при суворих відносинах до синів, які позбавлені ніжностей, виростають хлопці з жіночими рисами. А у людей, чий батьки проявляли любов і ласку до дитини вірогідність того, що виросте особистість з сексуальними відхиленнями дуже низька.

Відчуття дорослості у хлопчиків і дівчаток має різний характер. У хлопчиків воно пов'язане з ідентифікацією статевого еталону дорослого чоловіка, у дівчаток - з приєднанням до світу дорослих.

Дослідження Романова І. вказують на те, що для хлопчиків диференціація зразків мужності і жіночності важливіша, ніж для дівчаток. У дівчат еталони мають здатність до з'єднання. Іншими словами, хлопчик перебуває в менш сприятливій ситуації, ніж дівчинка. Мати проводить з маленькою дитиною більше часу. Батька дитина бачить рідше, тому в очах немовляти батько менш привабливий об'єкт. Відповідно, як і для дівчинки, так і для хлопчика первинною виявляється ідентифікація з матір'ю, тобто фемінності. Крім того, базові орієнтації дитини за природою фемінні: залежність, підлегле становище, пасивність [17].

В становленні гендерної ідентичності хлопцям належить вирішити більш важке завдання: змінити первинну жіночу ідентифікацію на чоловічу. Але це ускладнюється тим, що всі, з ким стикається дитина в більшості випадків, жінки (виховательки, лікарки, продавчині і т.д). Відповідно, не дивно, що хлопчики менше знають про поведінку чоловічої ролі, ніж про жіночу. Також в порівнянні з дівчатами хлопці відчувають сильніший тиск з боку соціуму. Це призводить до того, що хлопці змушені формувати свою гендерну ідентичність на негативній підставі: не бути схожим на дівчат, не брати участь в жіночих видах діяльності і так далі. Стимуляція з боку дорослих теж є негативною: не заохочення чоловічих проявів, а покарання за не чоловічі. Таке ставлення веде до наростання тривоги, що проявляється в надмірних зусиллях бути маскуліним і в панічному страху робити щось жіноче [27, 50].

Особливо посилюється соціальний тиск на хлопчика з переходом до загальноосвітньої школи. Батьки, готуючи хлопчика до зустрічі з новою для нього ситуацією, підвищують жорсткість своїх нормативних

стандартів. Така ситуація призводить до того, що хлопцям необхідно «відмовитись від жіночого світу» з його цінностями і створити свій, чоловічий. Виникають перші дитячі компанії, формуються близькі стосунки з однолітками, де хлопці можуть бачити зразок чоловічих рольових моделей і реалізовувати маскулінні якості. Це називається чоловічим протестом, який характеризується яскравим негативізмом стосовно дівчат і формуванням особливого "чоловічого", агресивного і різкого стилю спілкування. Процес формування та прояву маскулінності протікає складно і завершується пізно [27, 50].

Постійні вимоги: «будь чоловіком», «ти ж хлопчик», поєднуються з відсутністю можливостей сформувати і проявляти чоловічий тип поведінки. Така ситуація призводить до пасивності майбутніх чоловіків, відмови від діяльності, яку пропонують виконувати в фемінній формі і нарівні з дівчатами. Краще бути пасивним, ніж «не чоловіком», адже залишається можливість приписати собі ряд маскулінних якостей, які можуть проявитися у відповідній ситуації. Існує можливість прояву маскулінності - поза соціумом. Це, перш за все, неформальні об'єднання підлітків. Маскулінність підкреслюється в зовнішньому вигляді (шкіра, вироби з металу), головними цінностями (культ ризику, сили) та у проведенні вільного часу (бійки, силові вправи, гонки на мотоциклах). Відхилення в поведінці стає додатковим шляхом засвоєння чоловічої статевої ролі [1, 27].

Дівчатам щастить більше. Вони з самого початку мають відповідну своєї статі роль, тому їм в майбутньому не доведеться виключати свою первинну ідентифікацію з матір'ю. Лікарі, вихователі дитячого садка, вчителі тільки допоможуть їй розвинути адекватний образ себе як жінки. У той же час у взаєминах дівчинки з матір'ю є свої труднощі, які мають серйозні наслідки для її статоворольової соціалізації.

Одним із завдань розвитку дитячої особистості є руйнування симбіотичної діади «мати - дитина», де дитина не сприймає себе і

фактично не існує як окремий суб'єкт. Мати схильна сприймати доньку, а не сина як своє продовження. Це проявляється у важливих дрібних деталях: тісному фізичному контакті з немовлям, рухах, частому приписуванні доньці будь-яких потреб на підставі ідентифікації з нею. Внаслідок цього, відносини дівчинки з матір'ю стають більш симбіотичними. Це штовхає дівчат на пошуки іншої людини, яка могла б дати їй відчуття безпеки і впевненості, але при цьому не приховувала б в собі загрози зникнення поки ще слабкого «Я» дитини. Виявляється, що крім мами є ще людина – батько, який мало приділяє їй уваги. Бажання повернути його увагу може бути пояснено різними негативними переживаннями: відчуття власної непотрібності в порівнянні з привабливим світом чоловіків, необхідністю проявляти себе, щоб привернути до себе увагу. Саме ці фактори в подальшому визначають специфіку статевої ролі соціалізації дівчинки.

Труднощі подолання підлітками внутрішньої кризи, яка пов'язана з необхідністю встановлення взаємозв'язку між соціальними змінами, ламкою традиційних статевої ролі стереотипів і власною ідентичністю, вибором стереотипу статевої ролі поведінки, формуванням особистісних маскуліних і фемініних якостей, вказують на необхідність психологічного вивчення статевого становлення в підлітковий період. Криза завершується тоді, коли дівчині або хлопцю більше не доводиться сумніватися в своїй ідентичності [16, 17, 27, 29].

1.4. Особливості становлення гендерної ідентичності у дітей підліткового віку з порушенням інтелектом

Підлітковий вік є найбільш продуктивним для формування статевої ідентичності, але цей процес не завжди відбувається в сприятливих умовах. Вивчення особливостей усвідомлення себе як представника статі в умовах дизонтогенеза (порушення індивідуального розвитку), а

саме - при порушенні інтелекту, є актуальним на даному етапі становлення психологічної науки [10].

Спрямованість особистості підліткового віку з порушеним інтелектом, також як і в учнів з збереженим інтелектом, включає систему мотивів, потреб та інтересів. Але в даному випадку вони бідні і слабо регулюються свідомістю. Зміст образу «Я» підлітків з порушеним інтелектом визначається специфічними особливостями розвитку особистості та залежить від соціального оточення. Встановлено, що особистісні та ділові відносини складаються між учнями з порушеним інтелектом важко і повільно. Для них характерні неадекватність реакцій і нездатність глибоко усвідомити характер своїх відносин з оточуючими. Старшим школярам з порушеним інтелектом складно зрозуміти інтереси партнера по спілкуванню і співвіднести свої особисті інтереси із загальними інтересами колективу. Також відзначається недостатність критичного ставлення до себе і ситуації, нездатність зрозуміти доцільність своїх вчинків і передбачати їх наслідки [14, 36].

Наявні особливості в самосвідомості особистості дітей підліткового віку з порушеним інтелектом будуть впливати на формування усвідомлення себе як представника статі та мати певну специфіку.

Особливості усвідомлення себе як представника статі в учнів старших класів з порушеним інтелектом дослідники розглядають в таких аспектах як взаємозв'язок статевої ідентичності та соціальної адаптації, становлення статево-віковою ідентифікації та диференціації, уявлення про ідеали мужності та жіночності, відповідність цих ідеалів.

Специфіка у формуванні статевої ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом може впливати на порушення соціальної адаптації. Вона пов'язана з особливостями психосексуального розвитку учнів старших класів з порушеним інтелектом. Асинхронія статевого дозрівання підсилює пубертатні труднощі і викликає психосексуальні аномалії. Діти підліткового віку з порушеним інтелектом, що досягають

статевої зрілості, часто виявляються в положенні, яке характеризується необхідністю майже повністю пригнічувати статевий потяг, стають підвищено збудливими. Серед порушень поведінки частіше зустрічаються аутоагресія і сексуальні девіації [36].

Згідно досліджень Щіпиціної Л., знання про відмінності в будові чоловічого і жіночого організмів, про відносини між ними у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом, ніж у однолітків нормативного розвитку. Інформованість про свою стать значно вище, ніж про представників протилежної статі. Знання в питаннях статі у дівчат виявляється вище, ніж у хлопчиків. З віком спостерігається підвищення рівня обізнаності [47, 52].

Заїраєва Н. в своїх дослідженнях виявила, що чим нижче інтелектуальний рівень, тим знання дітей підліткового віку про мужність і жіночності набувають невизначеної характеристики. Підлітки з нормативним розвитком описують чоловічі і жіночі образи універсальними якостями. Називання універсальних якостей в учнів з порушеним інтелектом зберігається, але вони поступаються за значущістю опису зовнішності функціональним і моральним характеристикам чоловіків і жінок [24].

Підліткам з інтелектуальною недостатністю характерна слабка фіксація своєї статевої приналежності. Вони мають низький рівень усвідомлення ознак людини певної статі, на перший план виходять загальні ознаки, які не залежать від статі. Також недостатньо сформовано співвіднесення своїх властивостей, якостей і дій з подібними властивостями, якостями і діями людей однієї статі. В цілому у дітей підліткового віку з інтелектуальною недостатністю виявлено нерівномірний і слабо диференційований характер становлення статевої ідентичності, який більшою мірою властивий хлопцям [18, 35, 43].

У більшій дівчат старшого шкільного віку з порушеним інтелектом сформовані уявлення про ідеал жіночності, які включають як традиційні,

так і сучасні складові. Дані уявлення мають і свою специфіку: вони поверхневі, ідеалізовані, стереотипні і не повністю усвідомлюються. Наявні у дівчат уявлення про ідеал жіночності не переносяться на повсякденне життя, не відображається на їх поведінці.

Таким чином, в усвідомленні себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом є певна специфіка. Наявні особливості є фактором, який ускладнює процес соціальної адаптації даної категорії дітей. Усвідомлення себе як представника статі учнів старших класів з порушеним інтелектом є необхідною умовою для вдосконалення їх особистісних і соціальних проявів [35, 40].

РОЗДІЛ 2.

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Дослідження сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом проводилося протягом 2019-2020 навчального року на базі Херсонської спеціальної школи №1 та навчально-виховного комплексу №48. У дослідженні брали участь підлітки з порушеним інтелектом віком 14-16 років у кількості 14 осіб.

Для досягнення поставленої мети були використані наступні методи:

- збір інформації про учасників експерименту (аналіз особистих справ);
- бесіда з психологом спеціального навчального закладу;
- спостереження за учасниками експерименту в різних режимних ситуаціях (на перерві, під час занять з психологом);
- проведення діагностичної роботи з дітьми, яка була спрямована на вивчення сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом;
- аналіз проведеної діагностичної роботи.

Аналіз медичної та психолого-педагогічної документації виявив, що у 8 досліджуваних осіб був визначений легкий ступінь розумової відсталості, а у 6-ти підлітків крім порушення інтелекту присутнє порушення поведінки. Серед досліджуваних було 7 хлопців та 7 дівчат.

Для визначення особливостей сформованості гендерної ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом були обрані наступні методики:

1. Опитувальник «Я-чоловік / жінка» (автор Ожигова Л.М.).

Опитувальник використовується для діагностики усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок особистості, а також дозволяє визначити ступінь відповідності або невідповідності особистості існуючим гендерним стереотипам. Проективна методика відноситься до методу незакінчених речень, в основі якої лежить принцип проєкції. Відповідаючи на вихідний невизначений стимул, особистість дає інформацію, яка стосується її власної особистості. Гендерні стереотипи - це стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, відповідних понять «чоловіче» та «жіноче». Стереотипи формуються і усвідомлюються особистістю в ході соціалізації в тій групі, до якої вона належить.

Підліткам пропонується продовжити речення.

1. Я хлопчик/дівчина, тому що...;
2. Я хлопчик/дівчина і хочу аби...;
3. Я хлопчик/дівчина і для мене...;
4. Я хлопчик/дівчина і мені не подобається коли...;
5. Я хлопчик/дівчина і я можу...;
6. Я хлопчик/дівчина і радію, коли...;
7. Я хлопчик/дівчина і я знаю, що...;
8. Я хлопчик/дівчина і я засмучена тим, що...;
9. Я хлопчик/дівчина і я роблю... .
10. Я хлопчик/дівчина і мені подобається...;
11. Я хлопчик/дівчина і не хочу аби ...;
12. Я хлопчик/дівчина і не можу ...;
13. Я хлопчик/дівчина і це означає ...;
14. Я хлопчик/дівчина і це дає мені можливість... .

При обробці результатів аналізується кожне речення за продовження, якого виставляються бали та вказується, наскільки воно характеризує особистість, згідно гендерного стереотипу (2 бали), яке не

відповідає (0 балів) або нейтрального (1 бал). Отримані по всіх пропозиціях бали підсумовуються.

Інтерпретація балів:

- від 19 до 27 свідчить про те, що особистість характеризує себе як таку, що відповідає гендерному стереотипу;

- від 10 до 18 - про те, що особистістю погано усвідомлює або «витісняє» власні гендерні характеристики;

- від 0 до 9 свідчить про те, що особистість характеризує себе як таку, що не відповідає гендерному стереотипу [6].

2. *Опитувальник «Дослідження статево рольової ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом» (автори Кашианова С.М, Ніколаєва А.Н.)* Зазначений метод дозволяє виявити у досліджуваних особливості уявлень про статево відмінності та про себе, як представника певної статі. Бесіда була направлена на виявлення наступних показників:

- зарахування себе до певної статі (питання: 1, 3);
- статева диференціація (питання: 2, 9);
- уявлення про «ідеалі» жінки (питання: 5, 7);
- уявлення про «ідеалі» чоловіки (питання: 4, 6).

За кожен правильну відповідь зараховується один бал. Правильною вважається відповідь, яка відповідає традиційним уявленням за певними показниками. Максимальна кількість балів - 8. Виходячи з цього, визначається рівень розвитку усвідомлення себе як представника статі:

1 - 3 бали - низький рівень;

4 - 6 балів - середній рівень;

7 - 8 балів - високий рівень.

Отримані дані фіксувались в бланку бесіди (Додаток А.) [6, 24].

3. *Проективна методика за Шипіциною Л.М. «Намалюй людину своєї та протилежної статі».* Зазначена методика дозволяє диференційовано оцінювати досягнутий рівень статевої ідентичності, статево-рольової ідентифікації і адаптована для дітей та підлітків з

порушеннями психічного розвитку. Вона дозволяє виявити уявлення про людину чоловічої та жіночої статі через визначення суми статевих ознак, зображених в серії малюнків, виконаних досліджуваними.

Інструкція: намалюй людину своєї статі: в одязі та без нього; намалюй людину протилежної статі - в одязі та без нього.

При оцінці виконання тесту враховуються зображення статевих ознак людини своєї статі і протилежної на двох малюнках.

Оцінюються наступні параметри:

1) чи відповідає зображення фігури статі (відповідає – 1бал, не відповідає – 0 балів);

2) чи відповідає одяг і аксесуари статі (відповідає – 1бал, не відповідає – 0 балів);

3) чи відповідає зачіска статі (відповідає – 1бал, не відповідає – 0 балів);

4) чи зображені вторинні статеві ознаки (зображені – 1бал, не зображені – 0 балів);

5) чи зображені первинні статеві ознаки – геніталії (зображені – 1бал, не зображені – 0 балів);

Також враховуються певні ознаки, наявність яких в малюнках допомагають оцінити ознаки статевої ідентичності.

Обличчя - символ спілкування; людина, яка малює риси обличчя нечітко, має проблеми в спілкуванні, і навпаки, якщо всі риси обличчя промальовані чітко, це знака високої зацікавленості.

Очі - красиві очі, довгі вії - ознака естетичних нахилів, жіночності, у дівчаток - ознака статевої ідентифікації.

Губи - символ сексуальної сфери. Пухкі губи у дівчинки, жінки - ознака статевої ідентифікації.

Оцінка малюнка проводиться за параметрами: фігура, одяг, зачіска, вторинні та первинні статеві ознаки.

Фігури відповідно до особливостей статі: плечі маленькі (у жінок), широкі (у чоловіків), згладжена талія, округлі стегна (у жінок) - 1 бал, відсутність в зображенні фігури ознак статі - 0.

Одяг, властивий статі: плаття, спідниця, кофта (жіноча стать), брюки, сорочка, шорти (чоловіча), присутність одягу, властивий статі - 1 бал, відсутній – 0 балів.

Зачіска відповідно статі: коси, довге волосся або бантики (у жінок) або чоловіча (коротке волосся або просто чубчик), присутність ознак - 1 бал, відсутність – 0 балів.

Вторинні статеві ознаки при зображенні оголеного тіла (груди, волосся) - 1 бал, відсутність – 0 балів.

Первинні статеві ознаки (геніталії), якщо зображені - 1 бал, немає – 0 балів.

Додаткові бали присвоювалися за наявність в малюнку ознак статевої ідентифікації: красиві очі, довгі вії, пухкі губи, чітко намальоване обличчя (знак високої зацікавленості), максимально - 3 бали [6, 52].

2.2. Результати дослідження гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом

В результаті проведеного дослідження з використанням спеціальних методів та прийомів ми отримали дані, які показують рівень сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом.

При діагностиці усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок особистості за опитувальником «Я-чоловік / жінка» ми виявили, що серед дівчат досліджуваної групи лише 1 особа (14,3%) характеризує себе як ту, що відповідає гендерним стереотипам, 57,1% (4 особи) мають низький рівень усвідомленості гендерних характеристик.

Решта досліджуваних, а це 28,6 % (2 особи) характеризує себе як такі, що не відповідають гендерним характеристикам. Серед хлопців за даною методикою ми виявили, що лише одна особа, а це 14,3% має високий ступінь відповідності гендерним стереотипам. Низький рівень усвідомленості гендерних характеристик серед хлопців мають 71,4% (5 осіб) і 1 особа (14,3%) не має усвідомленості, що гендерних характеристик своєї статі. Якщо порівняти показники хлопців і дівчат то бачимо, що рівень усвідомленості гендерних ознак серед дівчат вищий ніж у хлопців (рис.2.1).

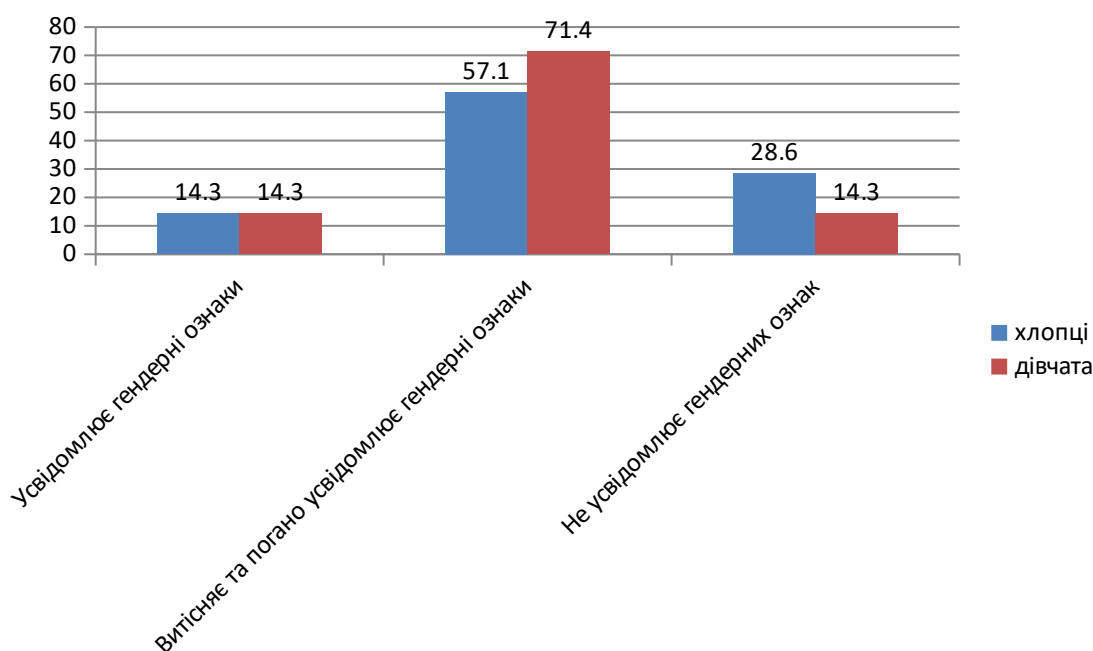

Рис. 2.1. Порівняльні результати діагностики усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок особистості за опитувальником «Я-чоловік / жінка».

Узагальнюючі результати за даною методикою маємо лише 14,3 % (2 особи) підлітків, які усвідомлюють відповідність своєї особистості існуючим гендерним стереотипам. Низький рівень усвідомленості гендерним характеристикам має 64,3 % (9 осіб) досліджуваних та 21,4%

(3 особи) підлітків не усвідомлюють гендерних установок по відношенню до своєї статі (рис.2.2).

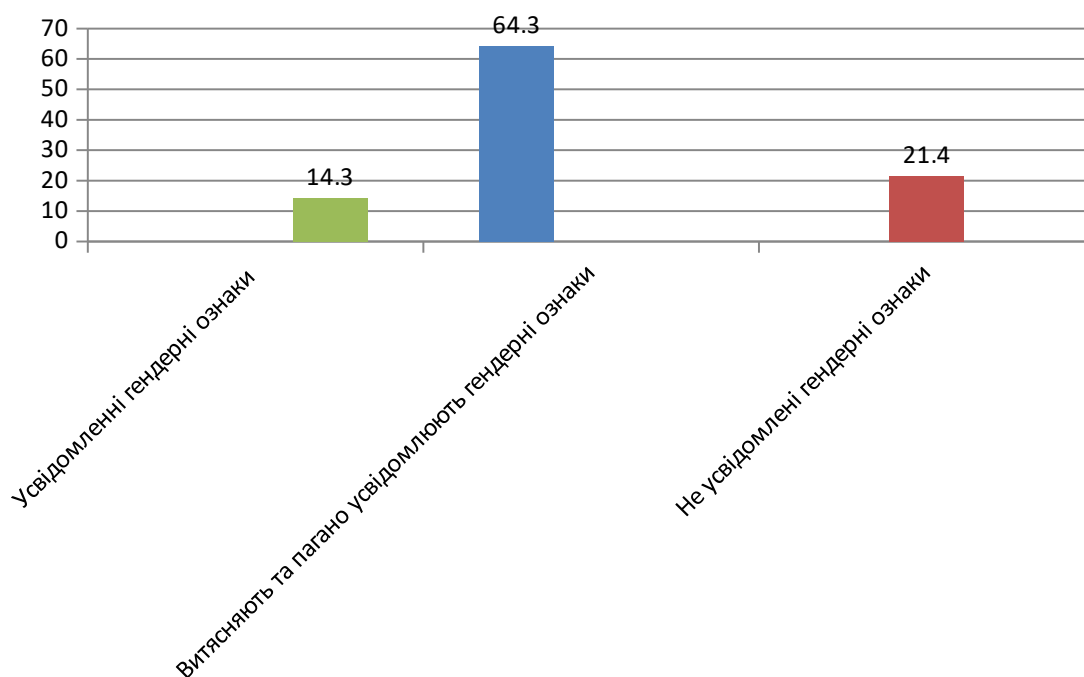

Рис. 2.2. Загальні результати діагностики усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок особистості за опитувальником «Я-чоловік / жінка».

Для вивчення особливостей уявлень про статеві відмінності, статеві ідеали та про себе як про представника статі був застосований метод бесіди (автори *Каштанова С.М, Ніколаєва А.Н.*). Бесіда проводилася у формі «гри в інтерв'ю» та починалася з більш легких питань, що сприяло зацікавленості підлітків. Активність випробовуваних залежала від ступеня їх обізнаності в питаннях, які задавались в ході бесіди. За результатами бесіди фіксувались наступні показники: зарахування себе до певної статі, статева диференціація, уявлення про ідеал жінки та чоловіка (табл. 2.1.)

Таблиця 2.1.

Результати бесіди

Досліджувані	Показники					
	Зарахування статі себе	Статева диференціація	Виявлення про їх	Виявлення про їх	Кількість балів	Рівень
Дівчата						
Леся Н.	2	1	1	-	4	С
Настя П.	1	-	1	-	2	Н
Юля Л.	2	1	2	2	7	В
Тетяна К.	1	1	1	1	4	С
Ліза К.	2	1	2	2	7	В
Діана Г.	1	1	1	-	3	Н
Крістіна П.	1	1	1	1	4	С
Загальна кількість балів	10	6	9	5		
Хлопці						
Василь Ч.	1	1	1	1	4	С
Ігор Л.	1	1	1	1	4	С
Микита Л.	2	1	1	2	6	В
Данило Л.	1	-	1	1	3	Н
Юрій Ж.	1	-	1	1	3	Н
Артем К.	1	1	1	1	4	С
Андрій П.	2	1	1	1	5	С
Загальна кількість балів	9	5	7	8		

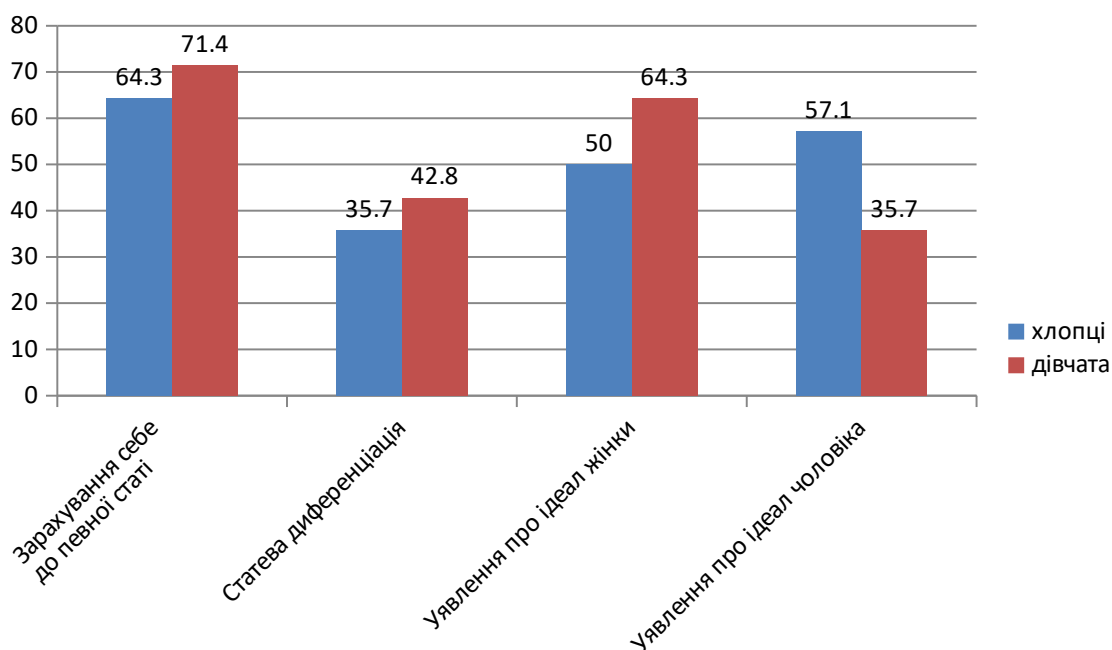

Рис. 2.3. Порівняльні результати бесіди серед хлопців та дівчат підліткового віку з порушенням інтелектом.

За результатами дослідження виявилось, що статева диференціація у хлопців та дівчат знаходиться на однаково низькому рівні. Дівчата набрали лише 6 балів від максимальних 14, а це 42,8%. У хлопців цей показник значно менше – 35,7 % (5 балів). При розмежуванні «хлопчиків» і «дівчаток» суттєвими показниками для дівчат були зовнішні, особистісні та поведінкові характеристики. При зарахуванні себе до певної статі хлопчики вказували істотні фактори маскуліності: сильний, сміливий.

При вивченні «ідеалів» статі ми виявили, що хлопці мають низький показник уявлення про «ідеал» жінки та набрали лише 7 балів (50%) і 8 балів (57,1%) це знання про «ідеал» чоловіка. Дівчата за цей же показник набрали 64,3% (9 балів) і 35,7 % (5 балів) про «ідеал» чоловіка. До «ідеалів» досліджуваних підлітків зараховують традиційні жіночі характерологічні риси - красива, добра та чоловічі - сильний, сміливий. Традиційною поведінкою жінок підлітки з порушенням інтелектом вважають догляд за дітьми, прибирання, приготування їжі, у

чоловіків це утримання сім'ї, захист жінок і дітей. Аналізуючи ці показники можна сказати, що у хлопців та дівчат краще сформований «ідеал» про свою стать ніж про протилежну. Показники статевої ідентифікації у дівчат і хлопців майже на однаковому рівні: 10 балів (71,4%) у дівчат і 9 балів (64,3%) у хлопців.

Таким чином застосування методу бесіди у вивченні усвідомленості себе як представника статі дозволяє зробити наступні висновки про сформованість даного компоненту: серед дівчат 2 (28,5%) мають високий рівень усвідомленості, 3 (43%) середній рівень та 2 (28,5,3%) низький рівень. Серед хлопців 1 (14,3%) мають високий рівень, 4 (57,2%) мають середній рівень і 2 (28,5%) низький рівень усвідомленості (рис. 2.4.).

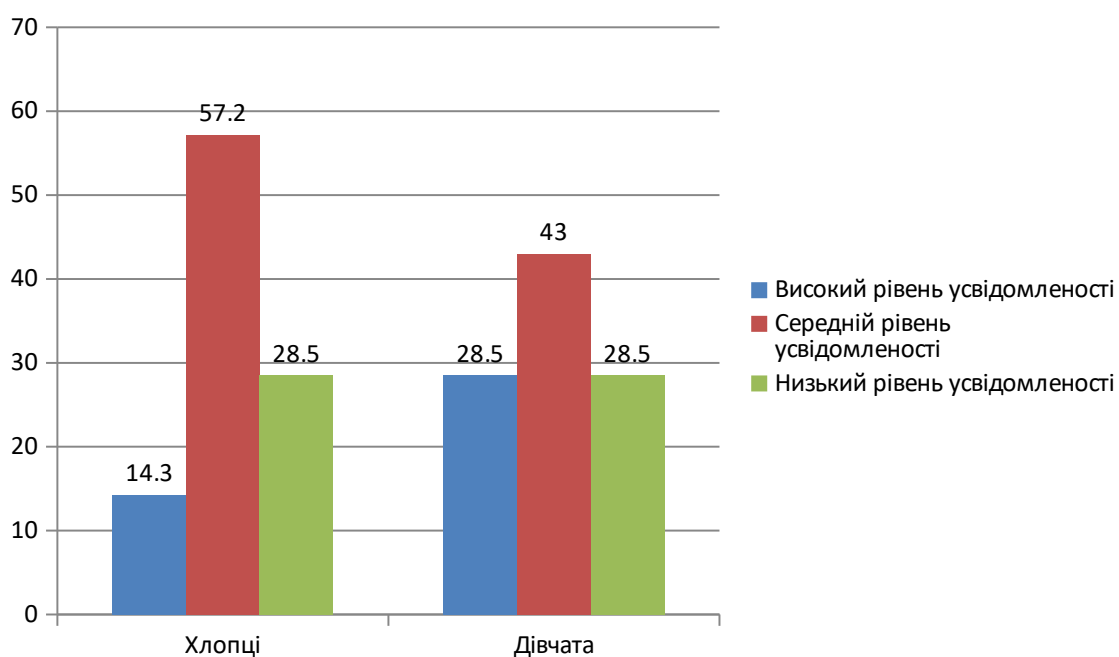

Рис. 2.4. Показники рівнів усвідомленості себе як представника статі за методом бесіди.

Загальний показник по групі досліджуваних дозволяє зазначити, що і у хлопців і у дівчат рівень усвідомленості по всім показникам потребує доповнення та корекції (рис.2.5.).

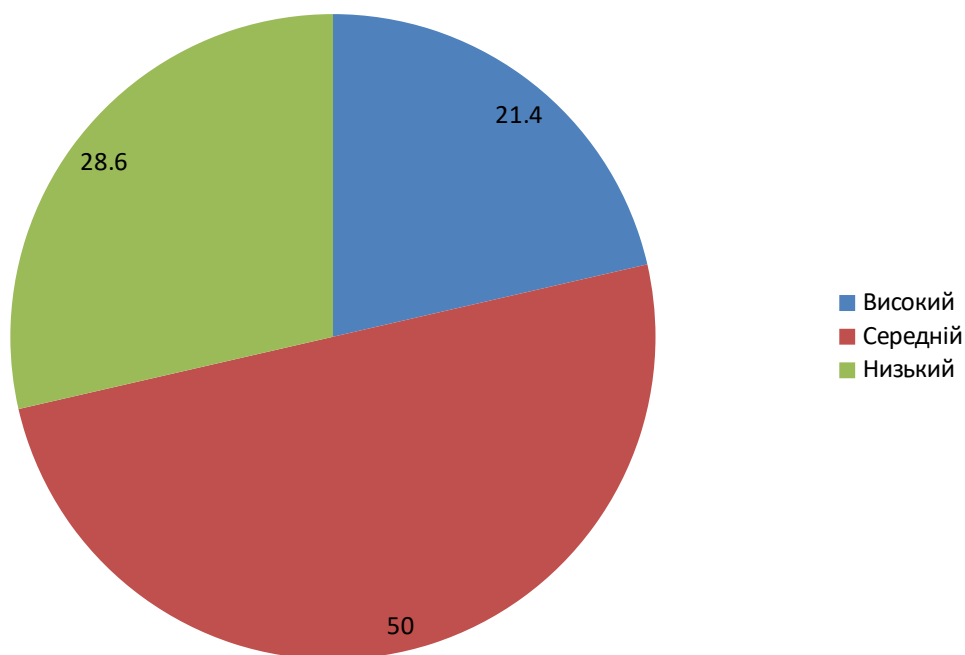

Рис. 2.5. Загальний показник по групі досліджуваних підлітків з порушеним інтелектом за методом бесіди.

При виконанні проєктивної методики «Намалюй людину своєї та протилежної статі» були отримані наступні результати (рис. 2.6.). Один підліток, повністю відмовився виконувати завдання методики, аргументуючи це тим, що він: «я вже дорослий», «у мене є дівчина», «мені це не потрібно». Так само варто відзначити той факт, що половина випробовуваних відмовилися малювати людину без одягу своєї статі, і 3 випробовуваних відмовилися зображувати людину протилежної статі без одягу. Відмови учні пояснювали тим, що вони: «не знаю, як це намалювати», «це пішло», «не буду це малювати», «я таким не займаюся». Завдання методики старшокласників, які мають порушення інтелекту, дивували, викликали негативну реакцію, вважали, що їх просять займатися «пошлостями».

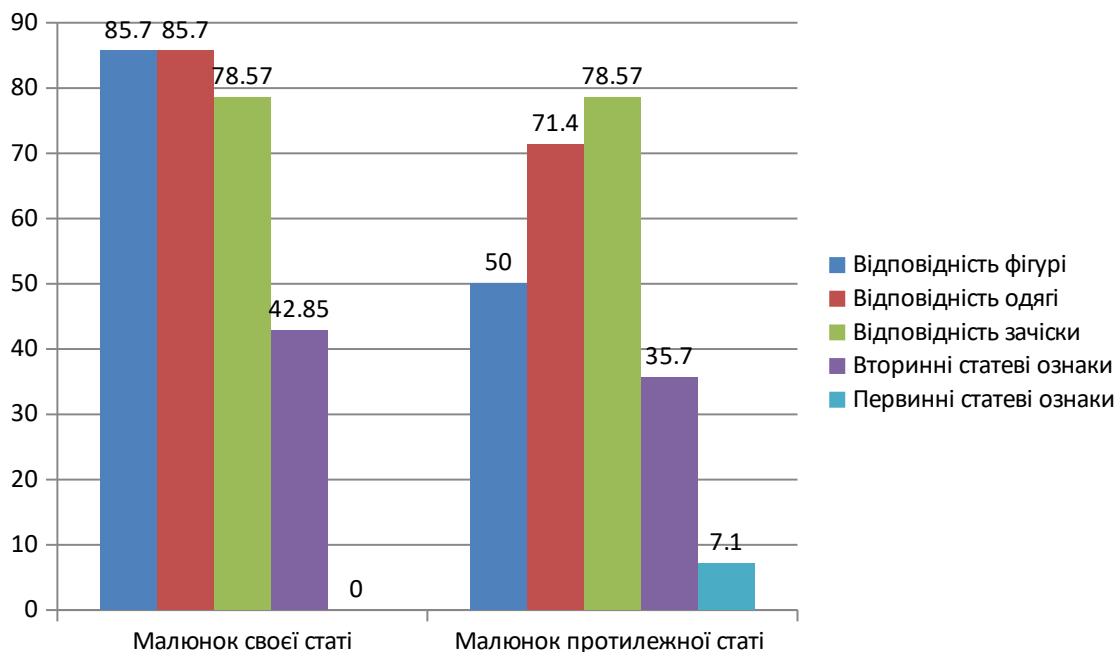

Рис. 2.6. Результати показників за проективною методикою «Намалюй людину своєї та протилежної статі».

При зображенні людини своєї статі в одязі і без одягу більше половини старшокласників в своїх малюнках мали відповідність з такими параметрами, як одяг і аксесуари (85,7%), зачіски (78,57%), фігури і зображення додаткових параметрів (обличчя, губи, очі) (85,7%). Менше половини, а це 6 осіб (42,85%) досліджуваних в своїх малюнках зображували і мали відповідність з таким параметром, як зображення вторинних статевих ознак. Ніхто з випробовуваних при зображенні людини не зображує первинні статеві ознаки (геніталії). Таким чином, можна говорити про те, що при зображенні зовнішніх ознак людини старшокласники з порушенням інтелектом виявляються більш успішними, ніж при зображенні первинних і вторинних статевих ознак.

При зображенні людини протилежної статі в одязі і без одягу більшість піддослідних мають відповідність з параметрами одягу і аксесуарів (71,4% - 10 осіб), зачіски і зображення додаткових параметрів (обличчя, губи, очі) (78,57% - 11 осіб). Половина підлітків – 50% (7 осіб) мають відповідність фігури статі в зображенні. Менше половини, а це 5

(35,7%) старшокласників при зображенні людини протилежної статі мають відповідність із зображенням вторинних статевих ознак. Один (7,1%) з випробуваних зображує первинні статеві ознаки при зображенні людини протилежної статі . Слід зазначити, що при зображенні людини протилежної статі ситуація залишається такою ж, як і при зображенні людини своєї статі. Старшокласники так само більше орієнтовані на зображення зовнішніх ознак, ніж ознак пов'язаних з тілесними особливостями статі. Відмова учнів старших класів з порушеним інтелектом малювати первинні і вторинні ознаки, вказує на труднощі, які пов'язані зі статевою диференціацією.

РОЗДІЛ 3.
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕНИМ
ІНТЕЛЕКТОМ

3.1. Організація корекційної роботи по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом

Усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним інтелектом має свою специфіку, що відображається на розвитку самосвідомості та соціальної адаптації даного контингенту учнів. Це вказує про необхідність вдосконалення цих процесів в ході комплексної корекційної роботи, що здійснюється спеціальним психологом.

Психологічна робота з вдосконалення усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним інтелектом повинна включати елементи статевого виховання, що в свою чергу є цілеспрямованою допомогою в розвитку у підлітків спеціальної школи статевої ідентичності. Ця робота має бути спрямована на заволодіння підлітками соціально-статевої ролі (хлопчика або дівчинки) та попередження психосексуальних відхилень [3, 13, 33].

В роботі з розвитку статевої ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом перевага віддається груповий формі занять. Традиційно виділяються шість процесів, характерних для різних психокорекційних груп, які мають полегшувати вираження емоцій, створювати відчуття приналежності до колективу, спонукати до саморозкриття, знайомити з новими моделями поведінки, дозволяють зіставити особистісні особливості окремих членів групи, сприяють розподілу відповідальності між керівником та іншими учасниками групи.

В процесі психокорекційної роботи з розвитку статевої ідентичності у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом ми застосовували програму з розвитку гендерної ідентичності Василькової Ю, Курочкиної І. Метою цієї програми є вдосконалення аспектів усвідомлення себе як представника статі і залежних від них особистісних і соціальних проявів у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом [33, 36].

Метою цієї програми є:

1. вдосконалення усвідомленості у зарахуванні себе до певної статі;
2. вдосконалення уявлень про свою та про протилежну стать (фізичні, особистісні, поведінкові та соціальні особливості);
3. вдосконалення уявлень про ідеали чоловіка та жінки, традиційних рис мужності та жіночності;
4. формування перенесення ідеалізованих уявлень про мужність і жіночності в реально усвідомлювані;
5. формування основ статевої взаємодії.
6. формування здатності до прогнозування свого майбутнього з точки зору гендерних позицій в рамках сімейних відносин і професійної діяльності.

В процесі реалізації даної корекційної програми необхідно враховувати наступні принципи:

1. Принцип єдності діагностики та корекції. Цей принцип відображає комплексність і цілісність всієї роботи і полягає в попередньому діагностичному дослідженні з метою затвердження напрямків і завдань розвитку та у відстеженні динаміки результатів для отримання найбільш достовірної інформації про ефективність роботи.
2. Принцип нормативності розвитку. Принцип вказує на облік психофізичних особливостей дитини підліткового віку.
3. Принцип системності і послідовності. Важлива роль приділяється безперервності та регулярності всієї роботи.

4. Принцип діяльності корекції. Даний принцип відображає специфіку програми через провідну діяльність - спілкування з однолітками.

Реалізація програми відбувалась протягом навчального року. Кількість занять - 24. Тривалість одного заняття складала 40 хвилин. Форма роботи - групова. Структура занять: вітання (гра «М'яч по колу»), основна частина, рефлексія, прощання (гра «Зоряний дощ»). В процесі реалізації програми застосовувались наступні методи і техніки: бесіда, групова дискусія, творча діяльність, аналіз художніх творів (літератури, зображень, мультфільмів), сюжетно-рольові ігри, ігри-перевтілення, релаксаційні техніки.

Основна частина запропонованої корекційної програми представлена тематичними заняттями (табл. 3. 1.)

Таблиця 3.1.

**Тематичний план занять з формування та корекції
усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним
інтелектом**

№	Тема заняття	Мета заняття	Форми роботи
1	2	3	4
Підготовчий етап			
1.	«Давайте познайомимось»	Встановлення психологічного контакту з учнями	Вправи: «Утворення кола», «Правила роботи групи», «Самопрезентація».
2.	«Хто я: хлопчик/дівчинка?»	Виявлення наявних уявлень про свою та протилежну стать.	Бесіда на тему «Особливості представників жіночої та чоловічої статі». Вправа «Мій герб» - презентація особистого гендерного образу (малюнок).

Продовження таблиці 3.1.

1	2.	3.	4.
3	«Які ми?»	Формування уявлень про свою і протилежну стать (зовнішній вигляд).	Бесіда-обговорення відмінностей у зовнішності чоловіків і жінок (фігура, одяг, зачіска). Вправи: «Аналіз фото матеріалів», «Опиши себе».
4	«Моє тіло»	Розвиток емоційно-ціннісного ставлення до свого тіла і зовнішнього вигляду.	Вправи: «Модельне агентство», «Я з пластиліну».
5	«Це ми»	Закріплення уявлень про свою і протилежну стать (зовнішній вигляд).	Вправи: «Портрет хлопчика», «Портрет дівчинки» (створення колажу)
6	«Справжній чоловік – характер і поведінка» (заняття №1)	Розвиток уявлень про традиційні риси мужності та стереотипах поведінки чоловіків.	Обговорення картини Васнецова «Богатирі». Обговорення віршу Богуславської «Ділова людина».
7	«Справжній чоловік – характер і поведінка» (заняття №2)	Розвиток уявлень про традиційні риси мужності та стереотипах поведінки чоловіків.	Вправи: «Якості чоловіка», «Скажи приємне чоловікові».
8	«Ідеальний чоловік» (заняття для хлопців)	Удосконалення уявлень про «ідеальне» в образі чоловіка.	Вправа «Ідеал для мене » Вибір з раніше позначених якостей «ідеальних» для себе («Якості чоловіка»)
9	«Я хлопець» (заняття для хлопців)	Перенесення ідеалізованих уявлень про мужність в реально усвідомлювані.	Вправи: «Мені подобається бути хлопчиком, тому що ...», малюнок «Яким я хочу стати».

Продовження таблиці 3.1.

1.	2.	3.	4.
10 .	«Справжня жінка-характер та поведінка» (заняття №1)	Розвиток уявлень про традиційні риси жіночності та стереотипи поведінки.	Перегляд фрагментів мультфільму «Попелюшка», обговорення. Обговорення віршу Успенського «Якщо був би я дівчиськом ...».
11 .	«Справжня жінка-характер та поведінка» (заняття №2)	Розвиток уявлень про традиційні жіночі риси.	Вправи: «Якості жінки», «Скажи приємне жінці».
12 .	«Ідеальна жінка – заняття для дівчат»	Удосконалення уявлень про «ідеальне» образи жінки.	Вправа «Ідеал для мене ...» Вибір з раніше позначених якостей «ідеальних» для себе.
13 .	«Я дівчинка» (заняття для дівчат)	Перенесення ідеалізованих уявлень про жіночність в реально усвідомлені.	Вправи: «Мені подобається бути дівчинкою, тому що ...», малюнок «Якою я хочу стати».
14 .	«Ми такі різні» (заняття №1)	Формування уявлень про свою і протилежну стать (гендерні ролі, моделі поведінки, маскулінні і фемінні якості).	Перегляд фрагментів мультфільму «Незнайка в Сонячному місті», обговорення.
15 .	«Ми такі різні» (заняття №2)	Формування уявлень про свою і протилежну стать.	Вправи: «Все навпаки», «Чим ми схожі, чим відрізняємося», «Два почуття».
16 .	«Ми такі різні» (заняття №3)	Закріплення уявлень про свою і протилежну стать.	Вправа «Перевтілення», малюнок «Я серед хлопчиків», «Я серед дівчаток».
17 .	«Я – хлопець, ти – дівчина» (заняття №1)	Формування уявлень про взаємини статей.	Перегляд мультфільму «Снігова королева», обговорення.

Продовження таблиці 3.1.

18	«Я – хлопець, ти – дівчина» (заняття №1)	Розвиток статево рольової взаємодії.	Вправи: «Як повинні вітатися чоловіки і жінки», «Розробимо правила знайомства», «Компліменти».
19	«Чоловік і жінка в родині» (заняття №1)	Формування уявлень про сімейні відносини з точки зору гендерного аспекту.	Обговорення психологічних портретів «хорошої матері (батька)» і «ідеальної жінки (чоловіки)».
20	«Чоловік і жінка в родині» (заняття №2)	Закріплення уявлень про сімейних відносинах з точки зору гендерного аспекту.	Вправи: «У сімейному житті важливо», «Розділи обов'язки».
21	«Чоловічі та жіночі професії»	Формування уявлень про професійні стосунки з точки зору гендерного аспекту.	Перегляд відеороликів. Бесіда на тему: «Моя майбутня професія».
22	«Моє майбутнє»	Прогнозування свого майбутнього з точки зору гендерних позицій.	Бесіда на тему «Я - майбутній чоловік», «Я - майбутня жінка». Рольові ігри.
Заключний етап			
23	«Я змінився» (заняття №1)	Спільний аналіз і самоаналіз змін в усвідомленні себе як представника статі.	Вправа «« Мій герб »»- презентація особистого гендерного образу (малюнок). Обговорення малюнків (порівняння з 2 і 24 заняття).
24	«Я змінився» (заняття №2)	Узагальнений аналіз усвідомлення себе як представника статі	Бесіда на тему «Я - представник статі» Вправа: «Самопрезентація».

Форми роботи і вправи, які використовувались в програмі представлені у додатку Б і В.

3.2. Динаміка стану сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом.

Після впровадження запропонованої корекційної програми було проведено повторне дослідження сформованості гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом. Для визначення ефективності проведеної роботи ми використовували ті ж методики, що й під час діагностики. В ході проведення повторних діагностичних методів ми спостерігає позитивну динаміку.

Порівняльні результати дослідження усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок хлопців та дівчат за опитувальником «Я-чоловік / жінка» наведені на рисунку 3.1.

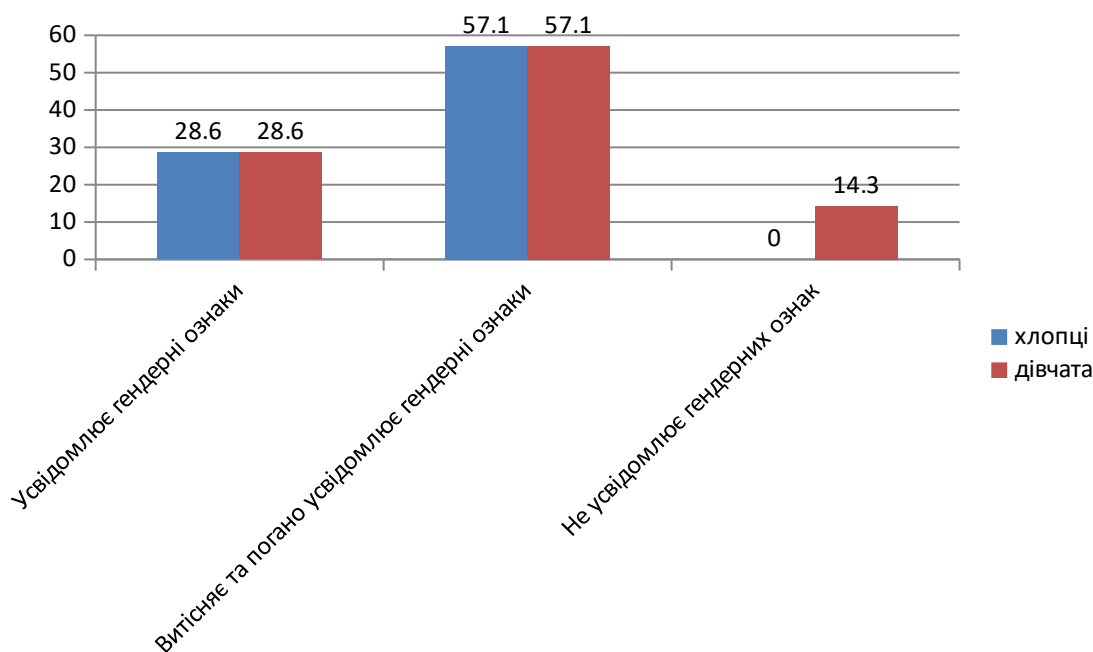

Рис. 3.1. Порівняльні результати дослідження усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок хлопців та дівчат за опитувальником «Я-чоловік / жінка».

При повторній діагностиці серед дівчат досліджуваної групи виявлено вже 2 особи (14,3%), які характеризують себе як ту, що відповідає гендерним стереотипам жінки, 57,1% (4 особи) мають низький рівень усвідомленості гендерних характеристик. Решта

досліджуваних, а це 28,6 % (1 особи) характеризує себе як така, що не відповідають гендерним характеристикам.

Серед хлопців за даною методикою при повторній діагностиці ми виявили, вже 2 особи, а це 28,6%, які мають високий ступінь відповідності гендерним стереотипам. Низький рівень усвідомленості гендерних характеристик серед хлопців залишився на попередньому рівні 71,4% (5 осіб) але це добрий показник, тому що одна особа перейшла на рівень вище і 1 особа, яка на початку дослідження не мала усвідомленості, що до гендерних характеристик своєї статі під впливом корекційної роботи підвищила свій показник до середнього рівня.

Узагальнюючі результати за даною методикою після корекційної роботи маємо позитивну динаміку (рис. 3.2.).

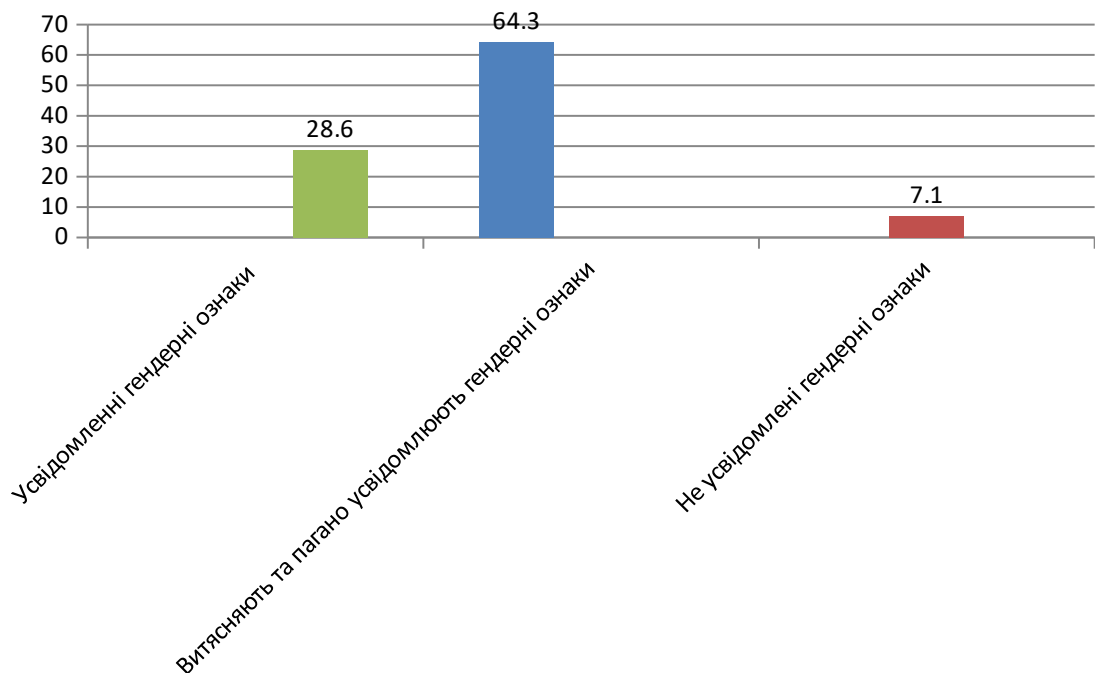

Рис. 3.2. Загальні результати повторної діагностики усвідомлених і неусвідомлених гендерних установок особистості за опитувальником «Я-чоловік / жінка».

Аналізуючі результати ми можемо стверджувати, що проведена корекційна робота є ефективною, не зважаючи на невелику позитивну динаміку. Така динаміка пояснюється особливостями структури дефекту та несвоєчасною корекційною роботою, яку слід починати набагато

раніше і проводити постійно протягом всього навчання в спеціальній школі.

При повторній діагностиці дослідження за методом бесіди маємо наступну позитивну динаміку (рис. 3.3.).

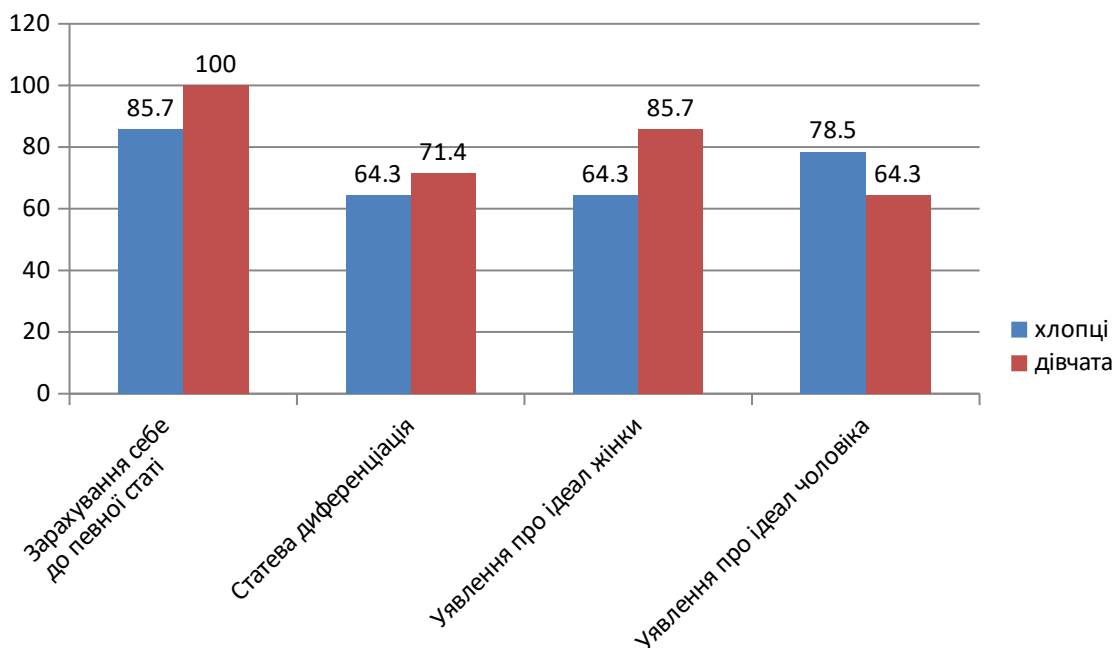

Рис. 3.3. Порівняльні результати повторної бесіди серед хлопців та дівчат підліткового віку з порушенням інтелектом.

Статева диференціація у хлопців та дівчат має позитивну динаміку. Дівчата набрали лише 10 балів від максимальних 14, а це 71,4%. У хлопців цей показник трохи менший – 64,3 % (9 балів). При вивченні «ідеалів» статі ми також виявили позитивну динаміку в результатах: показник уявлення про «ідеал» жінки у хлопців 9 балів (64,3%) і 11 балів (78,5%) про ідеал чоловіка. Дівчата за цей же показник набрали 85,7% (12 балів) і 64,3 % (9 балів) про «ідеал» чоловіка. Показники статевої ідентифікації у дівчат і хлопців стали значно краще: 14 балів (100%) у дівчат і 12 балів (85,7%) у хлопців.

Після проведення корекційної роботи та виходячи із вище зазначених показників як у хлопців так і в дівчат відсутній низький

рівень усвідомленості. Тож до високого рівня піднялись 42,8% дівчат та 28,5 % хлопців, до середнього 71,5% хлопців, 57,2 % дівчат. (рис. 3.4.).

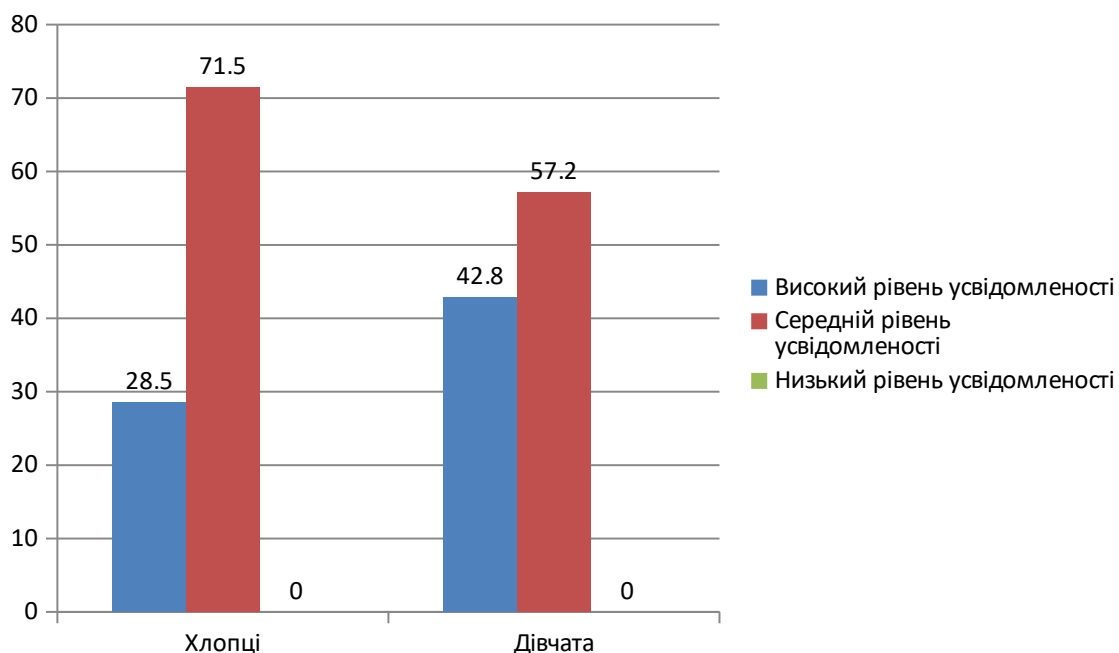

Рис. 3.4. Показники рівнів усвідомленості себе як представника статі за методом бесіди після проведення корекційної роботи.

При проведенні повторної діагностики за проективною методикою «Намалюй людину своєї та протилежної статі» нам було важливо виявити позитивні зміни у малюнках на предмет первинних та вторинних статевих ознак. За цими показниками ми маємо позитивну динаміку але незначну: на малюнках своєї статі вторинні статеві ознаки вказали 64,3% (9 осіб), а на малюнках своєї протилежної статі 50% (7 осіб). Первинні статеві ознаки вказали лише 2 особи (14.3%) на малюнках своєї статі та 2 особи (14.3%) на малюнках протилежної статі. На малюнках своєї статі показник по відповідності фігури, одягу та зачіски підвищився до 92,8 % (13 осіб). На малюнках протилежної статі маємо наступні показники: відповідність фігурі 71,4% (10 осіб), одягу – 85,7% (12 осіб), зачіски 85,7% (12 осіб) (рис.3.6.)

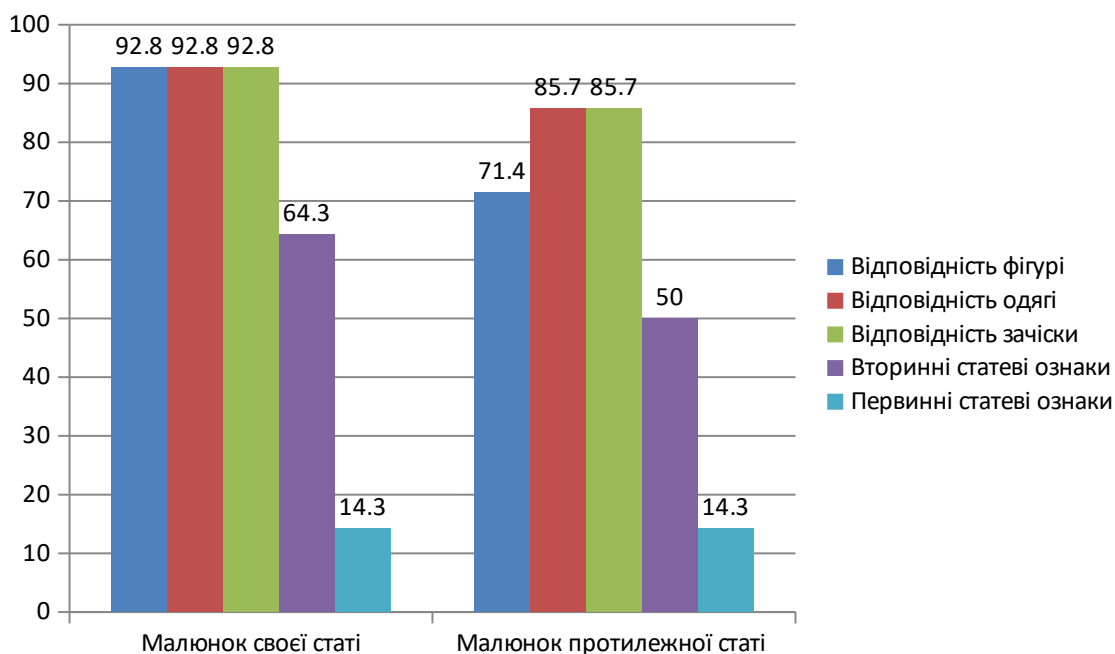

Рис. 3.6. Результати повторних показників за проективною методикою «Намалюй людину своєї та протилежної статі».

Тож передбачувані результати після проведення програми по вдосконаленню усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним інтелектом за показниками сформованості комплексних уявлень про свою і протилежну стать, сформованість традиційних уявлень про мужність і жіночності, усвідомленість уявлень про ідеали чоловіки і жінки, сформованість статево рольової взаємодії, прогнозування свого майбутнього з точки зору гендерних позицій в рамках сімейних відносин і професійної діяльності були досягнені.

3.3. Рекомендація, що до оптимізації рівня свідомості себе як представника статі підлітків з порушеним інтелектом.

Робота по оптимізації рівня усвідомлення себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом повинна відбуватися в певному взаємозв'язку всіх учасників корекційного, освітнього і виховного процесу: учнів, психолога, педагогів і батьків.

Тільки комплексна робота всіх учасників посприяє повноцінній оптимізації рівня усвідомлення себе як представника статі в учнів з порушеним інтелектом [7, 21, 25].

Для оптимізації рівня усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним інтелектом необхідний вплив на самосвідомість в цілому з урахуванням наступних параметрів:

- 1) індивідуальні психофізичні можливості учнів;
- 2) рівень сформованості самосвідомості в цілому і, зокрема, усвідомлення себе як представника статі;
- 3) потенційні можливості в усвідомленні себе як представника статі;
- 4) зовнішні (соціальне оточення) і внутрішні (особистісні особливості) фактори, що впливають на усвідомлення себе як представника статі [33, 41].

Рекомендації педагогам:

1. Включати роботу по вдосконаленню рівня усвідомлення себе як представника статі в різні навчальні предмети (українську мову - накопичення словникового запасу в області гендерних аспектів; біологія - пояснення фізичних відмінностей між хлопчиками та дівчатками);
2. Включати в навчальний процес спеціальні уроки, які будуть спрямовані на вивчення гендерних позицій (уроки етики, морального виховання, тематичні бесіди).
3. Включати в систему додаткової освіти гуртки і секції, що сприяють гендерному розвитку учнів (танцювальні гуртки для дівчаток, спортивні секції для хлопчиків).
4. Використовуючи фактичні матеріали з навчальних курсів, пояснювати учням у доступній для них формі соціальні явища з точки зору гендерних позицій [35, 39].

5. Спираючись на механізми наслідування, використовувати власний приклад як показник мужності (педагоги-чоловіки) і жіночності (педагоги-жінки).

6. Організувати заходи в рамках класного колективу, під час яких вчити учнів адекватній статевої ролі взаємодії.

7. Враховувати специфіку та особливості розвитку дітей підліткового віку (ведуча діяльність - спілкування).

8. Враховувати індивідуальні психологічні особливості розвитку того, хто навчається.

9. Взаємодіяти з психологом освітньої організації, прислухатися до рекомендацій.

10. Взаємодіяти з батьками учнів, враховувати особливості сімейного виховання [29,35, 42].

Рекомендації батькам

1. У сімейному вихованні потрібно враховувати статеву приналежність підлітка і, виходячи з цього, формувати необхідні якості для його особистісної самореалізації.

2. Найближче оточення повинно бути сприятливим і представляти різного роду статево-рольові соціалізуючі моделі (мати - жінки, дружини, матері, подруги, а батько - чоловіки, чоловіка, батька, друга).

3. Формувати необхідні уявлення про навколишню дійсність, використовуючи вплив власного позитивного прикладу.

4. У доступній формі ознайомлювати з традиційними і сучасними уявленнями про мужність і жіночності (на прикладі реальної дійсності і спільного аналізу художніх творів, фільмів).

5. Брати участь в становленні «ідеального» образу чоловіка / жінки (цікавитися наявними уявленнями, доповнювати їх за допомогою пояснень, описів, показу).

6. Прищеплювати необхідні соціально значущі вміння з точки зору гендерних позицій.

7. Організовувати спільні види діяльності, захоплення, що відображають статеву приналежність.

8. Заохочувати прояви жіночності у дівчаток і мужності у хлопчиків, пояснювати значимість цих проявів.

9. Представляти і враховувати специфіку та особливості розвитку дітей підліткового віку (ведуча діяльність - спілкування).

10. Представляти і враховувати індивідуальні психологічні особливості розвитку .

11. Самовдосконалюватися, читати літературу, присвячену опису особливостей учнів і вивчення принципів виховання.

12. Взаємодіяти з психологом освітньої організації, прислухатися до рекомендацій.

Дотримання даних рекомендацій не повинно носити переривчастий характер, дії повинні бути планомірними, тривалими і безперервними. Рекомендації можуть бути доповнені і змінені в залежності від умов сімейного виховання (складу сім'ї) і від особливостей організації освітнього процесу.

ВИСНОВКИ

1. Процес гендерної ідентичності у підлітків з порушеним інтелектом безпосередньо залежить від рівня розвитку інтелекту: чим вище рівень розумового розвитку, тим більше різних ознак приналежності до тієї чи іншої статі ідентифікує підліток.

2. Розвиток гендерної ідентичності підлітків з порушеним інтелектом проходить в умовах соціальної, емоційної та психічної депривації, що сприяє порушенню соціально-рольової ідентифікації, емоційної нестабільності особистості.

3. В процесі дослідження були виявлені специфічні показники усвідомлення себе як представника статі у підлітків з порушеним інтелектом: зарахування себе до певної статі по несуттєвим з гендерної позиції ознаками; недостатність уявлень про протилежну стать (більшою мірою у випробовуваних жіночої статі); часткове уявлення про ідеали мужності і жіночності, що містить традиційні характеристики; відсутність перенесення ідеалізованих уявлень в питаннях статі в реально усвідомлювані.

4. Для найбільшої ефективності здійснення корекційної роботи надані рекомендації для педагогів і батьків щодо оптимізації рівня усвідомлення себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом. Тільки комплексна робота всіх учасників корекційного, освітнього та виховного процесу (учнів, психолога, педагогів і батьків) сприяє повноцінній оптимізації рівня усвідомлення себе як представника статі в старшокласників з порушеним інтелектом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов С.В. Гендерные и этнические аспекты идентичности. Психологическая поддержка личности в различных пространствах бытия: Материал Всероссийского научно-практического семинара. - Краснодар, 2005.
2. Антонова Н. В. Личностная идентичность современного педагога и особенности его общения. *Вопросы психологии*. 1996. № 1. С. 131 – 143.
3. Бабяк О. О. Формування поведінкового компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР в шкільній групі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* [за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої]. – К., 2013. – Випуск 4.– Частина 1. – С. 103–113.
4. Бастун Н. А. Сексуальне виховання підлітків та молоді зі зниженим інтелектом. К. : Благодійний фонд «Паростки», 2006. — 116 с.
5. Белопольская Н. Л. Половозрастная идентификация. Методика исследования детского самосознания. Руководство. 3-е изд., испр. М.: Когито-Центр, 2002.
6. Беспанская - Павленко Е.Д. Психодиагностические методики изучения гендерных особенностей личности [Электронный ресурс] : метод. рекомендации для студентов, обуч. по специальностям 1-86 01 01 «Социальная работа (по направлениям)» и 1-23 01 04 «Психология» / сост. Е. Д. Беспанская-Павленко. – Минск : БГУ, 2013.
7. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посіб. / В.І. Бондар. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
8. Бутурлим Т. І. Понятійно-сутнісні аспекти формування гендерної культури особистості. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка*. – 2012. – № 4. – С. 77–83.

9. Быстрова Ю.А. Психологическая помощь педагогам по предупреждению и разрешению конфликтов в поведении умственно отсталых подростков. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. - 2006. - Випуск 6. - С. 243-247.

10. Виготський Л. С. Основні проблеми дефектології // Спеціальна психологія. Тексти. — Ч. I. — Кам'янець-Подільський, 1999. — С. 4–19.

11. Вовк Л. М. Вплив гендерних стереотипів на процес соціалізації дитини. Педагогічний процес : теорія і практика / Зб. наук. праць Київського університету імені Б.Грінченка. – Випуск 1–2. – К., 2015 – С. 48–52.

12. Вовк Л. М. Формування гендерної культури особистості у сучасному демократичному суспільстві. *Наукові записки : зб. наук. праць / упор. Л. Л. Макаренко. Серія педагогічні та історичні науки*. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск СХХІІІ (123). – С. 50–56.

13. Волошина О.В. Особливості морального виховання підлітків у сучасних умовах. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53*. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С. 128 - 134.

14. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

15. Гапон Н. П. Гендер. Ідентичність. Суб'єктивність : філософські дискусії другої половини ХХ сторіччя : [монографія]. Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 378 с.

16. Говорун Т. В. Гендерна психологія : [навч. посіб.]. К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 307 с.

17. Городнова, Н. Н. Гендерная идентификация как механизм формирования представлений подростков о будущей семье. *Журнал практического психолога*. №5. 2005. – С. 166-174.

18. Засенко В. В. Освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку: виклики часу. *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : зб. наук. пр.: в 5 т. Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. Київ, 2013. С. 350 - 362.
19. Ижванова Е. М. Исследование связи гендерных стереотипов и образов маскулинности / фемининности в различных возрастных группах. *Психотерапия*. 2007. № 11. С. 17 – 25.
20. Ижванова Е. М. Особенности и закономерности принятия женских гендерных ролей . *Психотерапия*. 2006. № 8. С. 32 – 34.
21. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 576 с.
22. Ільїна О. О. Основи культури гендерних відносин молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. – 2015. – Вип. 40 (93). – С. 414–420.
23. Каган, В. Е. Стереотипы мужественности-женственности и «образ Я» у подростков [Текст]. *Вопросы психологии*. – 1989. – № 3. – С. 87-104.
24. Каштанова С. Н., Николаева А. Н. Исследование полоролевой идентичности у подростков с умственной отсталостью. *Современные проблемы науки и образования*. — 2014. — № 6. — С. 15—44.
25. Каштанова, С. Н. Исследование полоролевой идентичности у подростков с умственной отсталостью. *Современные проблемы науки и образования*. – 2014. – № 6 – С. 38-43.
26. Клещина И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии. *Вопросы психологии*. 2003. № 1. С. 61 – 78.
27. Клещина, И. С. Гендерная психология и направления ее развития: Практикум по гендерной психологии. Москва. – СПб. : Речь, 2003. – 471 с.
28. Козлов В. В. Гендерная психология: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Речь, 2010. 270 с.

29. Коломинский Я. Л. Ролевая дифференциация пола у дошкольников. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 165 – 171.
30. Кон И. С. Психология половых различий. Психология индивидуальных различий: тексты. Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1982. С. 78 – 83.
31. Кравець В. П. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна соціалізація молодших школярів : [навч. посіб.]. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
32. Кравець В.П. Стратегія статевого виховання школярів. Метод, реком. класним керівникам, практичним психологам та вчителям валеології.— Тернопіль, 2000.
33. Курочкина И.А. Психологические особенности структурных компонентов гендерной идентичности подростков воспитывающихся в разных социальных условиях . *Фундаментальные исследования*. – 2014. – № 6-7. – С. 1518-1524;
34. Лебідь І. Ю. Гендерна педагогіка: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : ТОВ “Друкарня “Рута”, 2015. – 130 с.
35. Левицький В. Е. Статеве виховання учнів молодших класів (гендерний підхід): навчально-методичний посібник. — Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2007. — 108 с.
36. Левицький В.Е. Узгодженість у роботі сім'ї та спеціальної школи з статево-рольового виховання дітей . *Імідж сучасного педагога*. – 2004. – №8, 9. – С. 93-97.
37. Лукомська С. О. Психологічні особливості статево-рольової поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку / Автореф. дис. ... канд. психол. наук:19.00.07 — педагогічна та вікова психологія. — К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2009. — 25 с.
38. Лянна Г. П. Говорун Т. В., Шкарпітко Н. О. Формування гендерної культури школярів: навч.- метод. матеріали з гендерного виховання. Ірпінь, 2004. – 81 с.

39. Макарчук Н. О. Специфіка впливу психічних процесів на особистісну саморегуляцію підлітків із порушеннями розумового розвитку. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. –2013. – №4. – С. 33-38.

40. Макарчук Н.О., Грикун А.С. Ставлення батьків та їх роль у формуванні гендерних уявлень підлітків з порушеннями розумового розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць*. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 4(49). – С. 212–218.

41. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.

42. Мухіна А.Ю. Особливості статевої ідентичності розумово відсталих дівчат-підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 20 с.

43. Павлюк Н.В. Статеве виховання старшокласників із розумовими вадами як складова частина здорового способу життя. *Наук.вісник Волинського нац. університету ім.Л.Українки* - 2010 [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvvnvnu/ped/2010_13/R2/Pavlyuk.pdf (9.11.2016)

44. Репина Т.А. Анализ теорий полоролевой социализации в современной западной психологии. *Вопросы психологии* . 1987. – № 2 март-апрель 1987. – С. 158–166.

45. Синьковская И. Г. Динамика гендерных ролей. *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании: материалы Международной научно-практической конференции*. Одесса, 2010. С. 88 – 89.

46. Ситников В. Л. Образ ребенка (в сознании детей и взрослых) Санкт-Петербург: Химиздат, 2001. 288 с.

47. Солдатова Е. Л. Эго-идентичность в нормативных кризисах развития. *Вопросы психологии*. 2006. № 5. С. 74 – 84.
48. Степанова Л. Г. Психологическая диагностика гендерных характеристик личности. Мозырь : Содействие, 2006.
49. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посіб. К.: Академвидав, 2011. – 248 с.
50. Фетискин Н.П. Психологические основы гендерных исследований: учеб. Пособие. Кострома : Костром. гос. ун-т, 2017. – 548 с.
51. Шевченко А. М. Педагогічні основи гендерного виховання в молодших школярів. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. – 2013. – № 1 (54). – С. 249–258.
52. Шипицына, Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушениями интеллекта [Текст] / Л. М. Шипицына. – СПб. : Речь, 2005. – 477 с.
53. Эльконин Б. Д. Психология развития: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. 3-е изд. стер., Москва: Академия, 2007. 144 с.
54. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 338 с.
- 55.

Додаток А

Бланк бесіди діагностичного дослідження усвідомлення себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом

П. І.: _____

Вік: _____

1. Ти людина якої статі?

2. Яка стать буде протилежною?

3. Чому ти вважаєш себе хлопчиком (дівчинкою)?

4. Як ти думаєш, яким повинен бути чоловік (хлопчик)?

5. Як ти думаєш, якою має бути жінка (дівчинка)?

6. Чим цікаво займатися чоловікові (хлопчикові)?

7. Чим цікаво займатися жінці (дівчинці)?

8. Чим відрізняються хлопчики від дівчаток?

Додаток Б.

Вправи і форми роботи по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом

Гра «М'яч по колу»

Психолог тримає в руках м'яч (можна замінити на інший зручний предмет), вітається з учасниками, називає своє ім'я і говорить, чим любе займатися у вільний час. Далі м'яч передається по колу, всі повторюють дії психолога. Залежно від мети заняття, заключну фразу учасників можна коригувати (називати свої якості, особливості зовнішності і т.д.).

Вправа «Утворення кола»

Учасники стають в коло і вітають свого сусіда праворуч, натомість отримуючи слова подяки.

Вправа «Самопрезентація»

Учасникам по черзі пропонується розповісти про себе в загальних рисах як про представника статі. Вправу можна використовувати як на початковій стадії занять, так і на завершальній, що дозволить оцінити різницю в самоописах.

Вправа «Мій герб - презентація особистого гендерного образу»

Учасникам пропонується намалювати свій герб як хлопчика / дівчинки. На малюнку повинні зустрічатися елементи, властиві тільки хлопчикам / дівчаткам.

Вправу можна використовувати як на початковій стадії занять, так і на завершальній, що дозволить простежити динаміку.

Вправа «Модельна агенція»

Учасники діляться на дві групи по статі. Ведучий пропонує влаштувати показ мод. Учасники виходять по одному під тиху музику і розповідають про свою зовнішність, про свій образ, глядачі можуть задавати питання.

Після цього проводиться обговорення. Учасники відзначають тих, хто в звичайному житті виглядає так само добре, як на занятті. Психолог підводить учасників до висновку, що було б приємно, якби всі дівчата і юнаки були такими кожного дня.

Вправа «Я з пластиліну»

Учасникам видається пластилін, психолог просить виліпити фігуру своєї статі. Включається музичний супровід.

Потім учасники показують фігуру, яку виліпили і описують її (наприклад, «я красива, у мене стрункі ноги ...»). Паралельно проводиться обговорення, ставляться запитання.

Вправи «Якості чоловіка», «Якості жінки»

Ведучий пропонує учасникам по черзі називати якості чоловічого та жіночого характеру. Потім ці якості обговорюються, доповнюються психологом, роз'яснюються нові якості.

Вправи «Скажи приємне чоловікові», «Скажи приємне жінці»

Учасники діляться на дві групи (юнаки та дівчата), встають один напроти одного. Кожна дівчина відзначає в у юнаку риси мужності, і, відповідно, кожен юнак відзначає в кожній дівчині риси жіночності.

Вправа «Все навпаки»

Учасники стають в коло. Кожен повинен сказати кілька слів про себе, як про представника протилежної статі.

Вправа «Два почуття»

Всі учасники висловлюють два почуття, з якими залишають заняття. Якщо у когось почуття негативні, психолог цікавиться, чи хоче цей учасник це змінити. Роботу можна закінчувати тільки тоді, коли у всіх є відчуття завершеності.

Вправа «Як повинні вітатися чоловіки і жінки»

Підлітки діляться на дві групи та встають один напроти одного. Юнаки пересуваються, а дівчата стоять на місці. Юнаки повинні привітатися з дівчатами, як вітаються в їх розумінні справжні чоловіки, а дівчата повинні відповісти по-жіночому. Кожна дівчина повинна дочекатися привітання кожного юнака. Після цього проводиться обговорення того, що відбувалося, кому було складно, причини цих ускладнень, а кому було дуже просто.

Вправа «Розробимо правила знайомства»

Психолог пропонує учасникам сформулювати кілька правил поведінки під час знайомства юнаків з дівчатами. Кожен пропонує правило, всі його обговорюють і приймають рішення, підходить воно чи ні. Психолог записує правила на аркуші ватману.

Вправа «В сімейному житті важливо»

Всі учасники по колу називають те, що найбільш важливо у відносинах чоловіка і дружини, щоб сім'я залишалася міцною. Далі названі показники обговорюються, доповнюються психологом.

Вправа «Розділи обов'язки»

Всі учасники діляться на дві групи - юнаки та дівчата. Відбувається обговорення того, хто з подружжя, які обов'язки має виконувати. Потім група озвучує свій список. Йде обговорення кожного обов'язку.

Психолог повинен побудувати дискусію так, щоб учасники давали своє обґрунтування, чому той чи інший обов'язок повинен виконуватися тільки чоловіком або жінкою.

Вправа «Зоряний дощ»

Кожен з учасників отримує по паперовій зірочці. На ній вони повинні написати своє ім'я. Після цього психолог обходить всіх з коробочкою в руках. Кожен кидає в коробку зірочку і голосно вимовляє своє ім'я. Після того, як всі зірочки зібрані, хлопці по черзі починають витягати їх з коробки. Діставши зірку, гравець читає написане на ній ім'я і віддає її власнику, висловлюючи свої побажання, почуття від спільного заняття.

Додаток В.

Конспект колекційного заняття по вдосконаленню свідомості себе як представника статі у дітей підліткового віку з порушеним інтелектом

Тема заняття: «Я - хлопчик, а ти - дівчинка».

Контингент: діти молодшого підліткового віку з розумовою відсталістю.

Мета: розвиток статевої взаємодії.

Завдання:

1. формування культурних і етичних основ спілкування між представниками протилежної статі;
2. формування стереотипів поведінки при знайомстві;
3. розвиток навичок спілкування з представниками протилежної статі.

Методичне забезпечення: пристрій відтворення аудіозаписів (магнітофон, ноутбук), ватман, кольорові фломастери.

Хід заняття

I Організаційний етап.

Психолог вітається з учнями, розкриває мету заняття («Сьогодні ми з вами поговоримо про те, як повинні спілкуватися хлопчики і дівчатка»). Вітання учасників заняття.

Вправа «М'яч по колу».

II Основний етап.

«Зараз всі ми з вами все віталися по-різному, а чи знаєте ви, як правильно повинні вітатися хлопчики з дівчатками і дівчатка з хлопчиками?». Відбувається обговорення.

Вправа «Як повинні вітатися чоловіки і жінки».

Вправа «Розробимо правила знайомства».

Релаксація. Чи включається тиха, спокійна музика з відтворенням звуків природи. Психолог озвучує звуки природи і відчуття, які повинні відчувати навчаються.

Вправа «Компліменти».

III. Заключний етап.

Рефлексія. Обговорюється, що нового навчаються дізналися про правила знайомства і спілкування між хлопчиками і дівчатками, що їм найбільше сподобалося.

Вправа «зірковий дощ».

Додаток Г.

Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету

Я, _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)